

UNIVERZITET U SARAJEVU

Filozofski fakultet

Odsjek za orijentalnu filologiju

Turski jezik i književnost

**Karakteristike osmansko-turskog jezika u *Putopisu* Evlije
Čelebije: opis Sarajeva**

Završni magistarski rad

Student:

Edita Drakovac

Mentor:

Prof. dr. Kerima Filan

Sarajevo, 2023. god.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Život Evlije Čelebije.	3
2.1. Obrazovanje Evlije Čelebije	5
2.2. Evlijin san i početka putovanja	6
3. Put <i>Putopisa</i>	9
3.1. Sadržaj <i>Putopisa</i>	13
4. Evlijina upotreba jezika.....	15
4.1. Značaj <i>Putopisa</i> kao izvora za izučavanje jezika	16
4.2. Jezici i dijalekti u <i>Putopisu</i>	17
5. Osmansko-turski jezik u XVII stoljeću.....	21
5.1. Prisustvo perzijskih i arapskih riječi.....	22
5.2. Perzijska genitivna veza.....	28
5.3. Pridjevska sintagma.....	31
5.4. Upotreba arapskih i perzijskih pridjeva.....	33
5.5. Upotreba gerunda na -(y)ip.....	37
5.6. Izražavanje množine.....	40
5.7. Upotreba pomoćnog glagola imek.....	42
6. Zaključak	45
7. Literatura	47
7.1. Korpus:	49
7.2. Internet izvori:	49

1. Uvod

U ovom magistarskom radu predstaviti će se karakteristike osmansko-turskog jezika osmanskog putopisca Evlije Čelebije. Analiza u ovome radu temelji se na korpusu koji se sastoji od pete knjige *Putopisa* Evlije Čelebije. Osim petog toma, u šestom i sedmom tomu *Putopisa* također se nalaze opisi Bosne i Hercegovine, Sarajeva, kao i dijelovi koji se odnose na prostore bivše Jugoslavije, a koje je na naš jezik preveo orijentalista dr. Hazim Šabanović. Osim prijevoda, orijentalista Hazim Šabanović je napisao uvod i komentar, a zahvaljujući njegovom radu danas imamo tu knjigu kojom ćemo se koristiti tijekom pisanja ovog magistarskog rada. Razmišljali smo na kojim primjerima bismo mogli analizirati jezik Evlije Čelebije, ali njegove riječi: “Na ovom svijetu postoji mnogo gradova sa imenom Saraj...Ali, ovaj bosanski, obedemljeni grad Sarajevo je najnapredniji, ljepši i živahniji od svih” bile su odlučujuće da to upravo bude opis Sarajeva. Cilj rada je istražiti neobičnosti u osmansko-turskom jeziku Evlije Čelebije.

Pri analizi korpusa obratit ćemo pažnju na najtipičnije karakteristike osmansko-turskog jezika u opisu Sarajeva u *Putopisu* Evlije Čelebije. Osvrnut ćemo se na leksiku i gramatičke jedinice koje su specifične za osmansko-turski jezik. Osim leksike, odnosno analize riječi arapskog i perzijskog porijekla koje su nam se činile zanimljivim, smatrali smo da je veoma važno posvetiti pažnju upotrebi perzijske genitivne veze, pridjevskoj sintagmi i upotrebi arapskih i perzijskih pridjeva s obzirom da su to veoma značajne karakteriske osmansko-turskog jezika. Također, prilikom rada na korpusu uočili smo i specifičnu upotrebu gerunda na *-(y)ip*, zatim veoma zanimljivo izražavanje množine u osmansko-turskom jeziku, te čestu upotrebu pomoćnog glagola *imek* za treće lice jednine i množine. U radu ćemo izdvojiti najzanimljivije primjere koje smo pronašli, a koji će na najbolji način predstaviti spomenute karakteristike osmansko-turskog jezika.

Osim analize jezika, smatramo da je veoma važno osvrnuti se na *Putopis*, odnosno kazati koliko je veliko interesovanje za ovo djelo, kakav je značaj djela i zbog čega je ono važno. Na samom početku magistarskog rada predstaviti ćemo osmanskog putopisca Evliju Čelebiju, njegov san kojeg je usnio jedne noći, a u konačnici i to da ga je proživio. Drugim riječima kazano, posvetit ćemo dio ovoga rada i njegovim putovanjima.

Evlija Čelebija je utiske i zapažanja sa svojih putovanja opisao u djelu *Putopis* koje sadrži bezbroj podataka o historiji, geografiji, jeziku i književnosti, a događaje sa svojih putovanja bilježio je duhovitim i narodnim jezikom. Iako se često ističu nedostaci *Putopisa* zbog pretjerivanja u iznošenju podataka o nekim gradovima, ovo djelo je od neprocjenjive historijske i kulturološke vrijednosti jer predstavlja pravu riznicu podataka kojih se većina ne nalazi u drugim historijskim i književnim djelima.

2. Život Evlije Čelebije

Evlija Čelebija je veoma značajan putopisac, ne samo u Turskoj, već i u svijetu. O tome svjedoče proučavanja njegovog djela i na Zapadu čiji broj premašuje sedam stotina, kao i prijevodi djela na skoro dvadeset jezika. Činjenicu da je Evlija Čelebija veoma značajan putopisac potvrđuje i naučni simpozij pod nazivom *Međunarodni simpozij o Evliji Čelebiji i njegovoj Sejahatnami povodom 400. godišnjice njegovog rođenja*, koji je održan u Istanbulu, Bursi i Kutahji u organizaciji Turskog jezičkog društva 2011. godine.¹ No osim ovoga simpozija koji smo mi spomenuli, do sada je održan veoma veliki broj naučnih konferencija na kojima je ukazano na različite aspekte Evlijinog *Putopisa*. Evlija Čelebija posjedovao je zapanjujuću kreativnost koja je dominirala u opisivanju mjesta, krajolika i ličnih iskustava koja je sticao tokom svojih putovanja u Osmanskom carstvu, ali i van njega.

Ovaj osmanski putopisac, rođen 25. marta 1611. godine, poznat je pod imenom Evlija Čelebija ili Evlija Efendi, ali njegovo pravo i potpuno ime jeste Evlija ibn Derviš Mehmed Zilli, kako to jasno stoji na mnogim mjestima *Putopisa*.² Za Evliju Čelebiju možemo kazati da je bio izrazito duhovno bogat iz više razloga. Jedan od razloga odnosi se na njegovo pravo ime Evlija, zato što ime Evlija dolazi u značenju: *Božiji prijatelj; oni koji vjeruju i dobra djela čine; i vjera*.³ Zasigurno je zahvaljujući svom radu bio na dobrom glasu, ali vjerojatno je tome doprinijelo i značenje njegovog imena. Biti na dobrom glasu, odnosno imati pozitivnu recepciju u društvu, poželjnije je od velikog bogatstva. Osim pozitivne recepcije izdavaju se i Evlijina jedinstvenost i njegov trud da unaprijedi svijet književnosti, historije, geografije, etnografije i sačini riznicu kulturoloških vrijednosti. Njegov život i njegova djela zaista odgovaraju njegovom imenu s obzirom na to da su Čelebi, odnosno Efendi konvencionalni staleški nazivi koji su se u Osmanskom carstvu davali obrazovanim ljudima, a oba znače uglavnom *gospodin*.⁴ Također i prof. dr. Haluk

¹ Dostupno na: <https://akos.ba/evlija-celebija-o-bosnjacima-i-dio/> (Pristupljeno: 13. 06. 2023.)

² Evlija Čelebija, *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Preveo, uvod i komentare napisao Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967, str. 21. (Dalje u tekstu *Putopis*)

³ Dostupno na: <https://www.ismininanlaminedirx.com/evliya-isminin-anlami-nedir-5548/> (Pristupljeno 19. 03. 2023. u 16:32)

⁴ *Putopis*, str. 21.

Şükrü Akalın navodi da riječ Čelebi, koja se koristi za dobro odgojene i pristojne ljude, jeste termin koji je postao simbol za umjetnike i osobe koje su imale lijepo zanimanje u Osmanskom carstvu.⁵ Iz toga se zaključuje da je Evlija bio obrazovan i primjer svim naraštajima kao neumorni putnik koji je dobro osmislio svoja putovanja, a o tome svjedoči i činjenica da je svoje ime dobio po imenu carskog imama Evlije Mehmed-efendije. Evlija Mehmed-efendi bio je učitelj, a kasnije prisni prijatelj Evlijinog oca, kao i učitelj putopsica.⁶

Evlija Čelebija rođen je u Istanbulu kao sin Derviš Mehmeda, za kojega je poznato da je bio draguljar na dvoru. Preci Evlije Čelebije prije osvajanja Istanbula živjeli su u Kutahji, a osvajanjem Istanbula naselili su se u prijestolnicu Osmanskog carstva. Njegov otac je služio Sulejmanu Veličanstvenom, potom Selimu II, Muratu III, Mehmedu III, te Ahmedu I.⁷ Putopiscu je bilo veoma važno spomenuti i svoju majku. U *Putopisu* je zabilježio da je njegova majka dovedena na dvor za vrijeme sultana Ahmeda I čijim se posredovanjem udala za Derviš Mehmeda, Evlijinog oca⁸. Također je zabilježio da je bila i u srodstvu sa Melek Ahmed-pašom.⁹ Zahvaljujući i ocu i majci Evlija Čelebija je imao priliku da njegov mecena upravo bude Melek Ahmed-paša koji je bio osmanski državnik i veliki vezir za vrijeme vladavine Mehmeda IV (1648-1687. godine).¹⁰ Također je bio i

⁵ Haluk Şükrü Akalın, *Seyahh -ı Alem Evliya Çelebi*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, str. 11 (Dalje u tekstu Haluk Şükrü Akalın, *Seyahh -ı Alem Evliya Çelebi*)

⁶ *Putopis*, str. 21-22.

⁷ Selim II bio je sultan Osmanskog carstva i vladao je od 1556. do 1574. godine Dostupno na: <https://hr.celebtrue.com/selim-sultan-ottoman-empire-from-until-death-in> (Pristupljeno 13. 06. 2023.)

Murat III bio je sultan Osmanskog carstva od 1574. do 1595. godine. Dostupno na: <https://povijest.hr/nadanasnjidan/murat-iii-sultan-cija-je-vojska-porazena-kod-siska-1595/> (Pristupljeno: 09.06.2023.)

Mehmed III bio je sultan Osmanskog carstva od 1595. do 1603. godine. Dostupno na: https://dbpedia.org/page/Mehmed_III (Pristupljeno: 09.06.2023.godine)

Ahmed I kao osmanski slutan vladao je od 1603. do 1617. godine Dostupno na: <https://www.britannica.com/biography/Ahmed-I> (Pristupljeno 13.06.2023)

⁸ Fahir Iz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1979, str. 62. (Dalje u tekstu Iz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi* 1979)

⁹ Zekeriya Kurşun, *Seyyah-i Alem Evliya Çelebi: Evliya Çelebi'nin Şehirleri*, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2013. str. 32. (Dalje u tekstu Kurşun, *Seyyah-i Alem Evliya Çelebi*)

¹⁰ Dostupno na: https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/ahmed-pasa-melek-COM_26315 (Pristupljeno 12.06.2023.)

namjesnik u Bosni, u koju je došao za vrijeme Kandijskog rata 1658. godine i ostao oko tri godine.¹¹

Uticao Evlijinog oca bio je poticaj za putovanja ovom putopiscu. To se ogledalo kroz stjecanje prvog entuzijazama za putovanja kojeg je jednom prilikom dobio iz razgovora sa svojim ocem. Posebno je bio inspiriran raznim putničkim avanturama koje je čuo od oca i očevih prijatelja.¹²

2. 1. Obrazovanje Evlije Čelebije

Evlija Čelebija rođen je u porodici koja mu je pružila bezbroj mogućnosti da stekne dobro obrazovanje. Zahvaljujući obrazovanju, te stečenim znanjima i vještinama Evlija Čelebija se tokom cijeloga života pokazuje kao istinski osmanski intelektualac. Pored ličnog truda koji je ulagao spominju se i darovi koje je posjedovao poput lijepog glasa. Evlija Čelebija bio je i muzički obrazovan. U *Putopisu* je davao detaljne podatke o mjestima na kojima se mogla slušati muzika u Istanbulu, zatim o muzičarima i muzičkim instrumentima, a na veoma uspješan način prenio nam je i dosta podataka o muzici koju je imao prilike čuti u gradovima i zemljama koje je posjetio.¹³ Zbog karakternih osobina kao što su društvenost, duhovitost i brzina sultan ga je posebno volio.¹⁴ Prof. dr. Musa Duman navodi da je Evlija Čelebija bio vješt i u umjetnosti kao što su kaligrafija i graviranje.¹⁵

U ranoj mladosti, pohađao je osnovnu školu (mekteb), a onda je u medresi šejhul-islama Hamid-efendije sedam godina učio neke nauke od profesora po imenu Ahfeš Efendije.¹⁶ Jedanaest godina je pohađao časove kod dvorskog imama Evlije Mehmed-efendije, naučio je napamet Kur'an i postao hafiz. Kroz *Putopis* se može zaključiti da je Evlija Čelebija imao sposobnost da pravilno, efikasno i umjetnički koristi turski jezik. To je

¹¹ Dostupno na: <https://bosnae.info/index.php/melek-ahmet-pasa-bosanski-namjesnik-cijem-se-zivotu-divio-evlija-celebija-2> (Pristupljeno: 19.03.2023. u 16:43)

¹² Dostupno na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/evliya-celebi> (Pristupljeno 19.03.2023. u 16:35)

¹³ Ibid, str. 42.

¹⁴ Fahir Iz, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", *Araştırma Makaleleri*, Harvard University, 53, Istanbul, 1989, str. 711. (Dalje u tekstu Iz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi* 1989)

¹⁵ Musa Duman, "Evliya Çelebi Yalancı mıydı?" *Evliya Çelebi Konuşmaları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, str. 172.

¹⁶ *Putopis*, str. 24.

još jedan od pokazatelja Evlijinog obrazovanja. Pored arapskog i perzijskog jezika, znao je latinski i grčki jezik, a naučio ih je od očevog prijatelja Simyona.¹⁷

Nakon školavanja, dvije godine je proveo na dvoru kao dvorski spahija, a onda je započeo svoja doživotna putovanja. Umjesto ambicija za visokim položajem Evlija je od rane mladosti nosio u sebi neugasivu težnju za putovanjima i novim saznanjima, koja ga kroz čitav život nije napustila.¹⁸ Dakle, to što se nije odlučio za državnu službu, već za doživotna putovanja po Osmanskom carstvu i područjima van njega od velikog je značaja za svaki vid istraživanja ovog djela. Možemo kazati da je Evlija znao da će na taj način dati neprocjenjiv doprinos historijskoj nauci, geografiji, etnografiji, književnosti i svima onima koji ga budu čitali.

2. 2. Evlijin san i početak putovanja

Cijeli život Evlije Čelebije i sva njegova putovanja mogu se dojmiti kao jedan proživljeni san, a za njega jeste ostvaren san kojeg je usnio u noći 19. avgusta 1630. godine.¹⁹ Taj san je podupirao njegovu težnju da vječito uvećava svoja znanja i da se usavršava tako što će putovati svijetom za vječitim znanjem i usavršavanjem. *Naime, "... u snu je vidio Poslanika a.s. sa njegovim ashabima u džamiji Ahi Çelebi, u blizini Istanbula. Dok je prilazio da poljubi ruku Poslanika a.s. sagnuo se i umjesto "Şefaata ya Resulallah" bio je veoma iznenađen i izgovorio je "Seyahat ya Resulallah".*²⁰ Kako navodi autorica Ülkü Çelik Şavk, Evlija Čelebija je svoj san ispričao Abdullah Dedeu, šejhu mevlevijske tekije Kasımpaşa koji mu je preporučio da putuje, a također je taj san zapisao i u prvi tom *Putopisa*.²¹ Profesor Musa Duman naveo je da se ovaj san može smatrati i fikcijom, te da on ukazuje na Evlijinu umjetničku stranu. Bilo da je riječ o fikciji ili činjenici, Evlija

¹⁷ Ülkü Çelik Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yon veren 20 kişiden biri*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2011, str. 9. (Dalje u tekstu Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yon veren 20 kişiden biri*)

¹⁸ *Putopis*, str. 25.

¹⁹ *Ibid*, str. 9.

²⁰ Haluk Şükrü Akalın, *Seyyah-i Alem Evliya Çelebi*, str. 37.

²¹ Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yon veren 20 kişiden biri*, str. 2.

Čelebija ovaj san smatra važnim samim time što ga je zapisao u svom djelu.²² San je bio potvrda da je to njegov životni poziv. Putovanje je u njemu izgradilo njegov slavan život, a ključ svog tog uspjeha bio je što je sa drugima nesebično dijelio svoje prirodne nadarenosti i primao nova znanja.

Evlija Čelebija je najprije obišao Carigrad i još neke gradove u zapadnoj Anadoliji kao što su Izmit i Bursa. Prošao je i upoznao Anadoliju, Iran, Kavkaz, Krim, Siriju, Palestinu, Egipat, Sudan, Krit, Balkan i teritorij današnje Njemačke. Tokom svojih putovanja zapisivao je sve ono što je vidio i čuo. Na putovanja je išao kao pratnja provincijskih upravitelja i državnika, učestvovao je u mnogim pohodima i pri tome obnašao razne dužnosti. Bio je tajnik, glasnik, popisivač, poreznik, imam i mujezin, te je išao i u pregovaračke i diplomatske zadatke.²³ Kao jedan od najbližih ljudi velikog vezira Melek Ahmed-paše bilježio je stavove državnika i njihove uloge u pobunama. Osmanski putopisac putovao je oko pedeset godina i jedan je od najvećih svjetskih putnika, a možda i najveći po načinu na koji je putovao, djelima koja je proučavao i spisima koje je ostavio iza sebe.²⁴ Sva njegova putovanja pokazuju da je bio svjestan vrijednosti ljudi i njihovih potreba. Znao je da je svako ljudsko biće blagodat i svoje bilješke pisao jezikom koji je dostupan širem krugu ljudi. Utiske s putovanja opisao je u djelu *Putopis* koje sadrži bezbroj podataka o historiji, geografiji, jeziku i književnosti.²⁵ Kako navodi prof. dr. Zekeriya Kurşun u svom radu “Evlija Čelebija – svjetski putnik”, Evlija nije bio samo putnik koji je opisivao ono što je vidio, već je bio i osoba koja je bilježila nepravdu i ukazivala na nedostatke u društvenim okvirima.

Kao što smo već kazali, Evlija Čelebija je putovao i u pratnji istaknutih osmanskih državnika. Čelebija je dva puta putovao našim krajevima kao svjetski putnik i putopisac, čovjek od povjerenja i pouzdanik visokih osmanskih zvaničnika. Prvi njegov dolazak na

²² Musa Duman, *Evlia Çelebi Rüyasında Ne Gördü?*, Evliya Çelebi Konuşmaları, Dostupno na: <https://evliyacelebi.fsm.edu.tr/haber/Evli2022-02-17-13-54-51pm> (Pristupljeno: 03.06.2023.)

²³ Marta Andrić, “Polazište hrvatskog prijevoda Putopisa Evlije Čelebija”, *Izvorni znanstveni članak* (2018), Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019, str. 2. (Dalje u tekstu Andrić, *Polazište hrvatskog prijevoda Putopisa Evlije Čelebija*)

²⁴ Metin Akar, “Evlîyâ Çelebi Seyâhat-Nâmesi’nde Adı Geçen Bosna ve Hersek Yaylalar”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 56, 2016, str. 4.

²⁵ Ibid, str. 24.

područje Bosne bio je 1660. godine za vrijeme Kandijskog rata (1645-1669). Evlija je imao zadatak da bosanskom namjesniku Melek Ahmed-paši prenese vijest o osvojenju grada Varada. Evlija je tada u Bosni ostao od septembra do sredine novembra 1660. godine. Drugo njegovo putovanje u Bosnu i Hercegovinu bilo je 1664. godine.²⁶ Opise sa putovanja u Bosni zapisao je u petom, šestom i sedmom tomu *Putopisa*. Pisao je o ljepoti Bosne i Hercegovine tog vremena i ostavio vrijedno svjedočanstvo o njenoj historiji, arhitekturi, stanovništvu i jeziku.

Kada je riječ o smrti Evlije Čelebije, možemo kazati da postoji nekoliko različitih mišljenja. Naime, autorica Ülkü Çelik Şavk ističe kako neki istraživači tvrde da je Čelebija preminuo u Istanbulu, kada je imao 71 godinu, a neki, pak, da je preminuo po povratku povratku iz Egipta, ili u Istanbulu. Međutim, na osnovu datuma događaja opisanih u *Putopisu*, neki istraživači smatraju da je 1683. godine Evlija Čelebija bio živ.²⁷ Ipak, Dankoff i Tezcan, koji su detaljno istraživali *Putopis* iz različitih aspekata smatraju da je Evlija Čelebija vjerovatno preminuo između 1683-1685. godine.²⁸

²⁶ Dostupno na: <https://ljubusaci.com/2013/09/12/evlija-celebi-nije-bio-u-ljubuskom/> (Pristupljeno: 13.06.2023.)

²⁷ Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yon veren 20 kişiden biri*, str. 15.

²⁸ Robrt Dankoff, Nuran Tezcan, *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, str. 9.

3. Put *Putopisa*

Evlija Čelebija očigledno je svojim putovanjima doprinio ogromnom bogatstvu očuvanih dragocjenosti kulturnog i svakodnevnog života stanovnika i današnjih zemalja kroz koje je putovao. Nakon Evlijine smrti djelo *Putopis* ostalo je u Kairu kod porodice Emira Özbek-bega. On je djelo 1742/43 godine poslao u Istanbul Hadži Bešir-agi, glavnom crnom eunuhu sultana Mahmuda I, koji ga je dao prepisati u još jedan primjerak.²⁹ U tom periodu, njegovo djelo skoro da je bilo nepoznato ili neprihvaćeno, a uglavnom je to sudbina mnogih pjesnika i pisaca.

Prvi koji je značajno posvetio svoje vrijeme istraživanju djela Evlije Čelebije, odnosno *Putopisa*, bio je bečki orijentalista Josef Hamer 1804. godine.³⁰ Orijentalista Hamer je od 1815. godine više puta svraćao pažnju naučnog svijeta na značaj njegova djela.³¹ Tada se pojavilo značajno interesovanje za osmanskog putopisca i njegovo djelo *Putopis*. Tek 1870. godine Ahmed Vefik-paša, jedan od najobrazovanijih Turaka svog vremena, napisao je da je Evlija “istinski putopisac”, a 1889. godine Šemsettin Sami-beg u svom historijsko-geografskom leksikonu *Kamusü'l-A'lam* prvi put u turskoj nauci napisao je kratku bilješku o Evliji Čelebiji i njegovom *Putopisu*.³²

Zahvaljujući Evliji Čelebiji obogaćen je književni fond Pertev-pašine biblioteke u tekiji Selimiji na Uskudaru jer je prije skoro dva stoljeća otkriven prvi potpun rukopis *Putopisa*. U publikaciji koju je pripremio *Turski komitet za historiju* pod uredništvom Kilisli Rifata, kao osnova, korišten je upravo rukopisni primjerak *Putopisa* iz Pertev-pašine biblioteke, a također su korišteni i drugi rukopisni primjerci koji se nalaze u drugim istanbulskim bibliotekama. U uvodu ove publikacije date su i veoma važne informacije o

²⁹ Andrić, *Polazište hrvatskog prijevoda Putopisa Evlije Čelebija*, str. 3.

³⁰ Bečki orijentalista Josef Hammer je početkom 19. stoljeća pronašao prva četiri toma Sejahatname.

³¹ *Putopis*, str. 9.

³² *Ibid*, str. 10.

rukopisima sedmog i osmog toma, što je predstavljalo prekretnicu u istraživanju ovog djela.³³

Važno je naglasiti da se originalni rukopis *Putopisa* nalazi u Biblioteci muzeja Topkapi palače.³⁴ *Putopis* koji sadrži prvi i drugi tom, a koji se smatra da je to rukopis autora registrovan je u biblioteci Bağdat Köşkü u palači Topkapi.³⁵ Postoje različita mišljenja istraživača o rukopisnim primjercima *Putopisa*. Osmanista Krutel i prof. dr. Pierre A. MacKay smatraju da su najpouzdaniji rukopisni primjerci oni koji se nalaze u Bağdat Köşkü biblioteci Topkapi palače.³⁶ Kreutel smatra da je taj rukopisni primjerak originalni rukopis Evlije Čelebije, te da se taj rukopisni primjerak treba uzeti za osnovu u kritičkim izdanjima.³⁷

Jedan članak turskog naučnika Nedžiba Asima koji je objavljen 1. jula 1896. godine u tadašnjem uglednom carigradskom dnevniku "İkdam" pokazatelj je značajne uloge i zasluge Evlije Čelebije. Iz tog članka naučna javnost je prvi put mogla saznati da ovo djelo ima deset obimnih tomova i da je mnogo veće nego što je izgledalo prema dijelovima koje je otkrio Hamer, kao i da se u Pertev-pašinoj biblioteci nalazi kompletan rukopis *Putopisa*.³⁸

Interesovanje za izdavanje *Putopisa* ogleda se u prva četiri toma. Dakle, poznati turski izdavač Ahmed Dževdet, vlasnik i urednik carigradskog dnevnika "İkdam" preuzeo je odgovornost da se to djelo odmah izda, pa su tako 1896/97. godine izašla prva četiri toma spomenutog djela, a 1897/98 peti tom *Putopisa*. Mađarska je 1900. godine izadala šesti tom ovog djela, jer je veći dio tog toma posvećen opisima njenoga prostora i događaja u

³³ Kübra Demir, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan altın, inci ve zümrüt cevherlerinin bilim tarihi açısından incelemesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2019, str. 3. (Dalje u tekstu Demir, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan altın, inci ve zümrüt cevherlerinin bilim tarihi açısından incelemesi*)

³⁴ Nuran Tezcan, "Seyahatname'nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları": *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ur. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011, str. 83-85. (Dalje u tekstu Tezcan, *Seyahatname'nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları*)

³⁵ Erkan Hirik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin grameri: fiil*, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2014, str. 39. (Dalje u tekstu Hirik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin grameri: fiil*)

³⁶ İz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi* 1979, str. 1.

³⁷ Hirik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin grameri: fiil*, str. 39.

³⁸ *Putopis*, str. 10.

Mađarskoj.³⁹ Pojava *Putopisa* zapažena je u Bosni, Mađarskoj, Srbiji i Bugarskoj. U tim zemljama pristupilo se odmah prevođenju onih dijelova *Putopisa* koji se odnose na te zemlje. Evlijin opis Bosne i Hercegovine iz petog i šestog toma *Putopisa* preveo je i objavio u Glasniku Zemaljskog muzeja 1908. godine bosanskohercegovački historičar, književnik i pjesnik Sejfudin Fehmi Kemura.⁴⁰

Mađarski turkolog Imre Karacson na mađarski jezik je preveo i 1904-1908. godine u izdanjima Mađarske akademije objavio šesti tom *Putopisa*. On je u tom radu obuhvatio i opise mnogih dijelova Jugoslavije (Srbija, Bosna, Južna Dalmacija, dijelovi Crne Gore, Hercegovina, Slavonija i Vojvodina). Iz tog prijevoda je Jovan Radonić preveo s mađarskog jezika i u Godišnjici Nikole Čupića 1910-1912. godine objavio gotovo sve one dijelove *Putopisa* koji se odnose na jugoslovenske zemlje. Svoj prijevod je snabdio komentarima, u kojima je vršio ubikaciju geografskih i identifikaciju ličnih imena. Na taj način Radonić je znatno doprinio izučavanju podataka koje pruža Evlija Čelebija o našim zemljama i ukazao na metod kako treba obraditi sve dijelove *Putopisa* Evlije Čelebije koji se odnose na naše zemlje.⁴¹

Poslije Prvog svjetskog rata povećava se zanimanje za proučavanje *Putopisa* Evlije Čelebije. U novije doba pronađeno još nekoliko potpunih i nepotpunih rukopisa *Putopisa*. Važno je spomenuti da u Jildiz biblioteci u Istanbulu postoji skraćena redakcija *Putopisa* pod naslovom *Zubed-i tarih-i seyyah* u jednom velikom tomu kojeg je priredio Hafiz Fejzullah 1795. godine.⁴² Također, potrebno je kazati da je tursko historijsko društvo 1928. godine izdalo sedmi i osmi tom *Putopisa* arapskim pismom. Tursko Ministarstvo prosvjete je 1935. godine izdalo deveti tom, a 1938. godine deseti tom *Putopisa* turskom latinicom pod naslovom *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*.⁴³

Kada govorimo o proučavanju *Putopisa* na našim područjima, spomenut ćemo Glišu Elizovića koji je ponovo preveo i objavio opis Evlijinog putovanja od Skoplja do

³⁹ *Putopis*, str. 11.

⁴⁰ *Putopis*, str. 12.

⁴¹ *Putopis*, str. 12-13.

⁴² Hafiz Fejzullah poznat je pod imenom Sabah Bülbülü (Jutarnji slavuj) bio je na dvoru Selima III (1789-1807.godine)

⁴³ *Putopis*, str. 14-15.

Srbice iz petog toma *Putopisa*.⁴⁴ Također je profesor Gliša Elizović u još nekoliko navrata objavljivao svoje prijevode opisa sa Evlijinih putovanja, a koji se odnose na područje bivše Jugoslavije. Važno je kazati i da je reisululema Fehim Spaho dao doprinos proučavanju i prevođenju *Putopisa*. Fehim Spaho je 1931. godine preveo Evlijin opis vilajeta Zrinjskog iz petog toma *Putopisa* i napisao članak *Hrvati u putopisu Evlije Čelebije*.⁴⁵

Veoma je važno kazati da je opise Bosne i Hercegovine i dijelove koji se odnose na prostore bivše Jugoslavije na naš jezik preveo orijentalista dr. Hazim Šabanović. Osim prijevoda, kojeg je opremio dragocjenim fusnotama, orijentalista dr. Hazim Šabanović je napisao uvod i komentar. Zahvaljujući radu profesora Šabanovića danas imamo ovo veoma dragocjeno djelo koje nam donosi tačnu hronologiju Čelebijinih putovanja po jugoslovenskim zemljama. Ovaj prijevod objavljen u Sarajevu 1954. godine (prvi dio) i 1957. godine (drugi dio) pod naslovom *Odlomci o jugoslovenskim zemljama*.⁴⁶

Putopis je jedno od najvažnijih djela ne samo u Turskoj, već i u svijetu, a kao što smo već i kazali, daje nam podatke o mjestima na koja je Evlija išao, njihovom geografskom području, historiji, osobinama naroda, religijama, jezicima, odjeći, umjetnosti i etnografiji.⁴⁷ Stoga se može zaključiti da je Evlija Čelebija svoje djelo pisao sa određenim ciljem. Naime, prof. Robert Dankoff navodi da postoje dvije svrhe za koje je *Putopis* napisan. Primarna svrha Evlije Čelebije, koju Robert Dankoff navodi, jeste da pruži potpuni opis Osmanskog carstva i njegove okoline, a druga svrha jeste da Evlija Čelebija pruži podatke o svojim putovanjima.⁴⁸

Postavlja se pitanje o tome da li je Evlija Čelebija dorađivao *Putopis* ili naknadno zapisivao podatke sa svojih putovanja. Odgovor možemo pronaći u navodima prof. Ali Seyit Kahramana. Prof. Kahraman smatra da je Evlija Čelebija najprije na mjestima koja je obilazio skupljao podatke od upravitelja na tim mjestima, zatim pregledao spise i zapise tih područja, razgovarao s ljudima, a onda je sve to zapisivao. Također, on navodi da je Evlija

⁴⁴ *Putopis*, str. 15.

⁴⁵ *Putopis*, str. 16.

⁴⁶ Dostupno na: <https://intelektualno.com/hazim-sabanovic-je-radni-vijek-posvetio-izucavanju-osmanske-historije/> (Pristupljeno: 24. 06. 2023.)

⁴⁷ Şavk, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yon veren 20 kişiden biri*, str. 20.

⁴⁸ Robert Dankoff, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, str. 40., na turski jezik preveo: Müfit Günay

sve te podatke na sistemski način, po redosljedju putovanja, sastavio u Egiptu, koji je bio vjerovatno i njegova posljednja stanica putovanja.⁴⁹

Prof. dr. Nuran Tezcan je na sljedeći način opisala *Putopis*: “*To je jedno neviđeno ogromno djelo kojeg je napisao jedan stari pisac za kojeg ne znamo da li je tokom svog života napisao još nešto. Putopis je napisao tako što je napustio Konstantinopolis koji je bio njegova domovina i povukao se u Egipat sjedinjujući sva svoja sjećanja, možda i svoje bilješke; pisao ga je na način da ga fikcionalizira, kako je želio, ismijavajući najprije sebe, zatim i druge, na nekim mjestima je to radio veomao primjetno, a na nekim neprimjetno...To je izvanredno djelo...U njemu se ne nalaze samo putovanja, putovanja kao da su izgovor, u ovom djelu postoji sve osim putovanja*”.⁵⁰

Evlija Čelebija je kroz svoj *Putopis* pokazao da ima jedinstven stil i snagu izražavanja uključivši narodnu etimologiju koja bi ponekad bila veoma jasna i razumljiva, a ponekad poprilično teška.⁵¹ Zbog širokog spektra podataka koji sadrži, *Putopis* dobija veliku važnost za mnoge oblasti nauka.

3. 1. Sadržaj *Putopisa*

Putopis, djelo koje se sastoji od deset obimnih tomova, Evlija Čelebija napisao je hronološkim redom. Profesor Fahir Iz je sadržaj *Putopisa* podijelio na sljedeći način:

1. Ono što je Evlija vidio, čuo i utvrdio svojim zapažanjima,
2. Ono što je Evlija čuo i prenio od očevidaca,
3. Evlijina pretjerivanja koja su rezultat njegovog temperamenta,
4. Izvanredni događaji u koje su ljudi vjerovali i koji su se prepričavali; čuda, magije, natprirodna stvorenja, itd.,

⁴⁹ Ali Seyit Kahraman, *Evliya Çelebi ile Devr-i Alem*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, str. 77-78.

⁵⁰ Tezcan, *Seyahatname'nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları*, str. 276.

Prevedeno s turkog jezika: “Hayatı boyunca daha önce başka şeyler yazıp yazmadığını bilmediğimiz çok yaşlı bir yazarın vatan-ı aslı (si) olan Belde-i Tayyibe za’ni Kostantiniyye’yi terk edüp. Mısır’a çekilip orada bütün hatırdıklarını, belki notlarını birleştirerek, neyi nasıl yazmak istiyorsa, öyle kurgulayarak, en başta kendisi olmak üzere her şeyle ve herkesle, kimi yerde pek belirgin biçimde ‘çaktırmadan dalga geçerek’ yazdığı eşi benzeri görülmemiş koskoca bir eser...Türlerüstü devasa bir yapıt...İçinde yalnız seyahat yok, seyahat sanki bahane, bu eserin içinde seyahatin yanında her şey var.”

⁵¹ Demir, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan altın, inci ve zümrüt cevherlerinin bilim tarihi açısından incelemesi*, str. 34.

5. Citati drugih pisaca koje je mijenjao ili skraćivao, a ponekad prenosio onakvima kakvi jesu.⁵²

Također, kada govorimo o sadržaju *Putopisa*, možemo kazati i to da je profesor Meşkure Eren na osnovu prvog toma *Putopisa* naveo izvore koje je Evlija Čelebija koristio prilikom pisanja svog djela. Autor je izvore koje je putopisac koristio podijelio na sljedeći način:

1. Djela koja se spominju u *Putopisu* i koja je koristio Evlija Čelebija: *Şahidi Lügati*, *İskendername*, *Tuhfe Tarihi*, *Kanunname*, *Tarih-i Taberi* i *Sıla-ı Tarih-i Taberi*, *Fütüvvetname*.
2. Djela koja je Evlija Čelebija koristio iako se ne spominju u *Putopisu*: *Kühü'-ahbar*, *Hadaiku'l-hakaik*, *Tarih*, *Teykiretü'l-bünyan*, *Basiri Letaifi*, *Cevamii'l-hikayat*.
3. Djelo koje se spominje u *Putopisu*, ali ga Evlija Čelebija nije koristio: *Hilye-i Hakani*.⁵³

Ova spomenuta djela su jedna vrsta kriterija koji je Evlija Čelebija primijenio i koja su oblikovala njegov život i rad, što je vidljivo u mnogim aspektima njegovog stvaralaštva.

U narednom poglavlju iznosimo naša zapažanja o Evlijinoj upotrebi turskog jezika.

⁵² Iz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi* 1979, str. 64.

⁵³ Meşkure Eren, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1960, str. 37.

4. Evlijina upotreba jezika

Evlija Čelebija se prepoznaje po jedinstvenom stilu pisanja koji nije tipičan za njegove savremenike, odnosno pisce koji su djelovali u tom periodu. Njegova su nastojanja bila da piše jezikom koji je razumljiv svakom običnom čovjeku, ali ono što je veoma interesantno jeste da je Evlija koristeći “svoj” jezik postao blizak današnjem vremenu. Dakle, možemo kazati da je on postao stvaralac posebne ljepote u jeziku koji je koristio na svojstven način. Također, bio je tumač ljepote oko sebe na poseban način. Njegova jednostavnost, dar i iskustvo učinili su ga svjetskim putopiscem koji je svojom ljepotom opisivanja privukao pažnju čitateljima savremenog doba. Od velike važnosti je posvetiti pažnju njegovom odnosu prema jeziku.

Prof. dr. Haluk Şükrü Akalın na sljedeći način opisuje Evlijin jezički izraz.: “Evlija Čelebija se pojavljuje pred nama kao majstor jezika koji se igra jezikom, pripisuje nova značenja riječima i ponekad čak stvara riječi.”⁵⁴ Dakle, jedan od najupečatljivijih aspekata *Putopisa* nesumnjivo je njegov jezik i stil. Evlija Čelebija se nikada nije ustručavao da u svom djelu koristi pravilne i nepravilne izraze. Pored raznolikosti i bogatstva turskih izraza, strani elementi koje je koristio poštujući gramatička pravila stvorili su jedinstven stil.⁵⁵ Iako je jezik osmanske proze XVII stoljeća težak, jezik koji je Evlija Čelebija koristio u *Putopisu* je jednostavan turski jezik u poređenju sa djelima iz tog perioda. Također, ovaj putopisac je napravio velike korake ka pojednostavljenju turskog jezika i njegove gramatike, tako da se u *Putopisu* lako mogu pronaći elementi rečenice koji su svojstveni savremenom turskom jeziku. Evlija je ponekad pisao riječi s istim značenjem jednu pored druge, kako bi pojačao značenje onoga što je zapisivao. Ponekad je u svom djelu umjesto

⁵⁴ Haluk Şükrü Akalın, “+1A- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, str. 54. Prevedeno s turskog jezika: “Evliya Çelebi dille oynayan, sözlere yeni anlamlar yükleyen, hatta kimi zaman sözcükler türeten kişiliğiyle karşımıza bir dil ustası olarak çıkar.”

⁵⁵ Musa Duman, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Türkçe Açısından Önemi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu, 1995, Ankara, str. 155. (Dalje u tekstu Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Türkçe Açısından Önemi*)

riječi koje su nepristojne stvarao novu riječ tako što je spajao dvije riječi koje imaju isto značenje na turskom, arapskom ili perzijskom jeziku.⁵⁶

4. 1. Značaj *Putopisa* kao izvora za izučavanje jezika

Pogled prof. Muse Dumana na značaj *Putopisa* za jezička istraživanja ogleda se kroz četiri glavne teme:

1. Istraživanje fonološkog razvoja turskog jezika,
2. Etimološka istraživanja,
3. Izučavanje leksike turskog jezika i
4. Izučavanje historijskih dijalekata turskog jezika.⁵⁷

Kako profesor Musa Duman ističe, važnost djela za fonetiku i fonologiju jeste što Evlija izlazi iz obrasca tog perioda i piše jezikom koji odražava fonološke karakteristike turskog jezika tog vremena. Važnost *Putopisa* je u tome što, pored objašnjenja uz pomoć narodne etimologije, ima i takvih objašnjenja koja su prihvatljiva za savremena etimološka istraživanja. Profesor Musa Duman također pokazuje važnost *Putopisa* i kao izvora vokabulara turskog jezika jer neke riječi u *Putopisu* daje u novim značenjima. Vokabular Evlije Čelebije je izuzetno bogat. U tom pogledu, u turskoj književnosti je teško pronaći pisca koji mu može parirati. Pored tehničkih pojmova kojih ima na hiljade i koji se odnose na mnoge profesije i umjetnost, a danas se ne mogu lako dobiti iz drugih izvora, izuzetan dio ovog blaga čini veliki broj fraza iz narodnog jezika.⁵⁸ Osim toga, podaci o načinu izgovora riječi predstavljaju još jednu vrijednost ovoga djela.⁵⁹

Evlija Čelebija je svoje djelo obogatio poslovicama, frazemima, stihovima primjerenim temi, pa čak i nepristojnim izrazima koji su pripadali žargonu.⁶⁰ I pored nekih pravopisnih grešaka koje pažljiv čitalac može lako razumjeti, *Putopis* je jedan veoma važan materijal za izučavanje i tih područja. Međutim, ako uzmemo u obzir Evlijine napore da

⁵⁶ Ali Seyit Kahraman, "Evliyâ Çelebi'de Türkler ve Türk Dili", *Türkçenin Köşe Taşları*, TRT Akademi, Yunus Emre ve Türkçe, str. 266.

⁵⁷ Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi*, str. 158.

⁵⁸ İz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi* 1989, str. 729.

⁵⁹ Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi*, str. 158.

⁶⁰ Ibid, str. 157.

tačno prenese govorni jezik i izgovor riječi, te pravopisne pogreške, u fonetskom smislu, ne bismo trebali smatrati pogreškama.⁶¹ Naprotiv, one su vrlo vrijedan materijal koji pokazuje fonetski razvoj i stanje turskog jezika tog perioda.⁶² Također, i prof. Nuran Tezcan u svom radu navodi da su neke turske riječi u *Putopisu* napisane prema izgovoru.⁶³ Takav postupak Evlije Čelebije *Putopis* čini još važnijim za razumijevanje vokabulara i fonetike tog perioda. Dakle, u smislu jezika Evlija Čelebija je bio nestereotipni pisac, a njegov *Putopis* je jedno od djela u kojima su predstavljene govorne karakteristike osmanskog perioda.

4. 2. Jezici i dijalekti u *Putopisu*

Mnogi istraživači su proučavali jezike i dijalekte koje je Evlija Čelebija predstavio u svom djelu. U tom smislu, prof. dr. Gürer Gülsevin navodi da se uočava šest tipova jezika, a koje je klasificirao na sljedeći način:

1. Književni turski jezik iz tog perioda,
2. Strani jezici,
3. Turski dijalekti, odnosno narječja
4. Turkijski jezici,
5. Osobni jezički stil Evlije Čelebije koji se pojavljuje uz njegov jedinstven vokabular,
6. Turski jezik dvojezičnih osoba u Osmanskom carstvu (bosanski, ermenski i sl.)⁶⁴

Prof. Gülsevin je također naveo da dvojezične osobe, a kojima turski jezik nije maternji, prirodno govore na književnom turskom jeziku, ali da u djelu ima i primjera neknjiževnog govora. Takav turski jezik Evlija Čelebija naziva “krnji turski jezik”.⁶⁵ Zahvaljujući ovom osmanskom putopiscu možemo kazati da je *Putopis* veoma značajno

⁶¹ Duman, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi*, str. 158.

⁶² Ibid, str. 159.

⁶³ Nuran Tezcan, “Seyahatname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVII, 2009, str. 17.

⁶⁴ Gürer Gülsevin, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde iki dillilerin Türkçeleri üzerine”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Turkish Studies, Ankara, 2009, str. 100. (Dalje u tekstu Gülsevin, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde iki dillilerin Türkçeleri üzerine*)

⁶⁵ Ibid, str. 101.

djelo i iz razloga što nam daje pogled na druge jezike, odnosno pruža nam podatke o jezicima zajednica izvan Osmanskog carstva, kao i o zajednicama koje su govorile drugim jezicima unutar Osmanskog carstva.

Osmanski putopisac Evlija bio je veoma zainteresiran za jezike, a to se može shvatiti iz toga što je stranice svog djela posvetio i nastanku nekih jezika, što je također predmet jezičke filozofije i savremene lingvistike. Pojavu jezika kao što su arapski, perzijski, hebrejski i sirijski, putopisac objašnjava prenoseći legende o tome. Evlija Čelebija je o tome mogao pisati zahvaljujući drugim pisanim izvorima iz tog perioda.⁶⁶ Njegovo poznavanje jezika istraživači smatraju pouzdanim.⁶⁷

Evlija Čelebija koji je bilježio jezike različitih zajednica imao je sposobnost da razlikuje govorne obrasce obrazovanih i manje obrazovanih osoba. Profesor Robert Dankoff navodi da taj njegov osjećaj uzrokuje da ima sposobnost da razlikuje dijalekte između različitih slojeva društva.⁶⁸ Putopisac je primjenjivao određeni sistem za prenošenje podataka o jezicima mjesta koja je posjećivao. Dankoff je taj sistem rasporedio u četiri grupe:

1. Ako je riječ o turskom dijalektu ili dijalektu koji je toliko blizak standardnom turskom jeziku, na način da ga je lako razumjeti, putopisac bi predstavio nekoliko primjera, s tim što ne bi naveo fonetske ili morfološke karakteristike ili dao prijevod.
2. Ponekad, dok bi govorio o tradiciji i običajima, davao bi primjere iz lokalnog dijalekta.
3. Na onim mjestima u kojima bi se dijalekat poprilično razlikovao od standardnog turskog jezika, Evlija Čelebija bi naveo mnogo riječi i neke stereotipne izraze uz njihove ekvivalente na standardnom turskom jeziku.
4. Zapisivao bi dijalekte i karakteristike dijalekata tako što je navodio primjere iz svakodnevnog govora.⁶⁹

⁶⁶ Hirik, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin grameri: fiil*, str. 220.

⁶⁷ Robert Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, (Preveo Semih Tezcan), Yapıkredi Yayınları, İstanbul, 2004, str. 57 (Dalje u tekstu Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* 2004)

⁶⁸ Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü* 2004, str. 30.

⁶⁹ Ibid, str. 30-32.

Možemo kazati da je Evlija Čelebija dao prostora ovakvim temama zbog svoje osobne zainteresovanosti za jezik i dijalekt, te da i u ovom pogledu *Putopis* ima veoma važno mjesto. Ovo djelo sadrži veliki broj lingvističkih podataka o neturskim jezicima i turskim dijalektima. Iz tog razloga, ovo djelo predstavlja bogatu riznicu za proučavanje najprije fonologije, ali i drugih jezičkih nivoa. Važno je spomenuti da je Evlija u svom djelu opisao nogajske i krimo-tatarske dijalekte, te je u određenim dijelovima dao listu riječi koje se odnose na te dijalekte.⁷⁰

Svaki dobar pisac ima svoj stil, a Evlija Čelebija se vidi kao izuzetno kreativan putopisac u smislu pravopisnih karakteristika, derivacije riječi i preoblikovanja riječi izmišljenim etimologijama. U narednom poglavlju prikazat ćemo karakteristike osmansko-turskog jezika, te Evlijinu upotrebu osmansko-turskog jezika. U zemljama u kojima se govori strani jezik, Čelebija je s vremena na vrijeme upotrijebio riječi ili oblike jezika ili dijalekta tog područja, pa čak i dok je koristio svoj jezik. Kada je bio gost u jednoj čerkeskoj porodici, ne samo da je naveo da njegov domaćin govori dijalektom kipčačko-turskog jezika, već je na svom književnom turskom jeziku koristio riječ *kabak* u značenju *selo*, kao i riječ *konak-ban* u značenju *domaćin*.⁷¹ Također, dok je bio na putovanju u Bosni koristio je na svom, književnom turskom jeziku, riječ *ručka* u značenju *jelo, ručak*.

Evlija Čelebija je smatrao da jedan putopisac treba da zna strane jezike kako bi mogao ispuniti svoje potrebe na onim mjestima na koja putuje i kako bi mogao prepoznati riječi koje mu mogu naškoditi (žargon, psovke i sl.). Prema mišljenju Evlije, broj tih jezika je 140, a na nekim mjestima spominje se da ih je 147. Međutim, u *Putopisu* nam je dao primjere iz 34 jezika.⁷²

Evlija Čelebija, kojeg su interesovale mnoge stvari i koji je komunicirao sa različitim ljudima, različitih profesija na onim mjestima koja je posjećivao, pristupao je svakoj temi i događaju sa velikom iskrenošću, a činjenica da je sva svoja osjećanja i misli s lakoćom mogao prenijeti na stranice, daje njegovom stilu specifičnost.⁷³ Glamurozna panorama umjetničkog djela, nebrojnih profesija i zanata, otkriva se u sasvim drugačijem,

⁷⁰ Gülsevin, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde iki dillilerin Türkçeleri üzerine*, str. 102.

⁷¹ Ibid, str. 108.

⁷² Ibid, str. 101.

⁷³ Iz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi* 1989, str. 729.

živom, dirljivom i ponekad iznenađujućem narativu.⁷⁴ Ovakve osobine Evliju Čelebiju ubrajaju među najistaknutije prozne majstore.

⁷⁴ İz, *Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi* 1989, str. 729

5. Osmansko-turski jezik u XVII stoljeću

Skladatelj Samuel Taylor Coleridge ovako govori o jeziku: “Jezik je arsenal ljudskog uma, a istovremeno sadrži trofeje njegove prošlosti i oružje njegovih budućih osvajanja”. Ovaj se citat upotpunosti može primijeniti na Evliju Čelebiju i njegov *Putopis*. To voluminozno djelo do sada smo upoznali i dalje nastavljamo upoznavati čitajući ga, analizirajući jezik kojim je Evlija Čelebija pisao i nastojeći da razumijemo stvarnost njegovoga vremena.

Jezički izraz umjetničkih i kulturnih aktivnosti kod Turaka u 17. stoljeću, kada je živio Evlija Čelebija, bio je osmanski jezik uz arapski i perzijski koji su činili tri jezika osmansko-turske kulture. U tim okolnostima turski jezik bio je pod snažnim utjecajem arapskog i perzijskog jezika. Taj utjecaj je izražen još od 15. stoljeća te naročito u 16. stoljeću, tako da je u 17. stoljeću turski već sadržavao veliki broj elemenata iz ova dva jezika. Čak su imenice, pridjevi, složenice i čak neka gramatička pravila preuzeta iz ovih jezika postala prijetnja prirodnoj strukturi turskog jezika.⁷⁵ Naime, osmanski jezik bio je amalgam triju jezika, turskog, arapskog i perzijskog, ali je pravila i elemente tih triju jezika nastojao držati odvojenim, odnosno primjenjivati ih samo na riječi iz pripadajućeg jezika.⁷⁶ *Putopis* je upravo napisan jezikom koji ne nalikuje jeziku niti jednog osmanskog teksta. Svaki pisac, na neki način, ima svoj jezik, a pod time se misli na njegovu češću upotrebu određenih riječi i gramatičkih oblika, specifičnost stila itd. Međutim, općenito, osmanski tekstovi ostaju unutar određenih stereotipnih ograničenja u pogledu upotrebe vokabulara i

⁷⁵ Sami Baskın, “17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ve Bin Muhammed Salih”, *Studies of the Ottoman Domain*, Gaziosmanpaşa University, 2011, str. 32.

⁷⁶ Andrić, *Polazište hrvatskog prijevoda Putopisa Evlije Čelebija*, str. 10.

forme djela.⁷⁷ U ovom poglavlju prikazat ćemo upotrebu osmansko-turskog jezika kod Evlije Čelebije, odnosno to da li je na razini morfologije Evlija kršio postojeća pravila jezika ili ne, na koji način je tvorio množinu imenica, koliko je često upotrebljavao određene sufikse, koliko je upotrebljavao arapske i perzijske riječi, pridjeve, kao i druge karakteristike njegovog jezičkog izraza, koje su, može se pretpostaviti, samo njemu svojstvene.

5. 1. Prisustvo perzijskih i arapskih riječi

Osmanski jezik ili osmansko-turski jezik općenito se shvaća kao jezik kojim su govorili i pisali Turci koji su živjeli unutar granica Osmanskog carstva. Osmansko-turski jezik se u XVI stoljeću razvijao na dvije razine. Prva razina podrazumijeva osmansko-turski jezik kao jezik djela pisanih za javnost, koji je bio prilično jednostavan. Druga razina osmansko-turskog pisanog jezika više se temelji na umjetničkom razumijevanju. Ovaj jezik ima bogatiji rječnik, jer je mnoge riječi preuzeo iz arapskog i perzijskog jezika, kao i jezične obrasce i pravila. Pod time se podrazumijevaju perzijske i arapske imenice i pridjevi, imeničke i pridjevske sintagme, prijedlozi i oblici za tvorbu množine.⁷⁸ S obzirom na to, Evlija Čelebija je veoma često unutar jedne rečenice na osmansko-turskom jeziku uvrštavao riječi arapskog ili perzijskog porijekla, čime je pokazao koliko je bio obrazovan. Navest ćemo primjer rečenice u kojem Čelebija koristi perzijske i arapske riječi prilikom opisa Ferhad-pašine džamije u Sarajevu. Želimo napomenuti da ćemo se prilikom navođenja značenja arapskih i perzijskih riječi najvećim dijelom koristiti osmansko-turskim rječnikom Mehmeta Kanara. Prilikom upotrebe drugog rječnika, u fusnotama ćemo navesti njihove podatke.

⁷⁷ Dankoff, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, str. 28.

⁷⁸ Dostupno na: <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanli-turkcesi> (Pristupljeno: 16.04.2023.)

Primjer:

*Bu câmi dahi cemâ'at-i kesîre ile şeb [ü] rûz mâl-â-mâldır, zîrâ şehrin izdihâmı mahallinde vâki' olup bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-i kadîmdir kim Süleymân Hân ümerâlarındandı.*⁷⁹

Ova džamija je danonoćno puna posjetilaca, jer se nalazi na najživljem mjestu u gradu, to je jedna stara bogomolja s jednom munarom, čije su sve kupole prekrivene olovom. Napravio ju je jedan od uglednika Sulejmana Hana.⁸⁰

Sada ćemo izdvojiti riječi iz ovog primjera i pogledati njihovo porijeklo i značenje.

Cami – riječ arapskog porijekla i dolazi u značenju džamija.

Cemaat – riječ arapskog porijekla i znači skup, društvo, grupa ljudi, posjetioči. Također, dolazi i u značenju vjerska zajednica, džemat (područje jedne džamije ili jednog imama).⁸¹

Kesire – arapskog porijekla i znači mnogo, puno.⁸²

Mal-a mal – arapskog porijekla, također dolazi u značenju puno, mnogo.⁸³

Şeb – riječ perzijskog porijekla i dolazi u značenju noć.

Rûz - riječ perzijskog porijekla i dolazi u značenju dan.

Dir - pomoćni glagol u turskom jeziku.

Zira – veznik perzijskog porijekla. Prevodimo ga: jer, zato što.

Şehir – perzijska riječ i dolazi u značenju grad.

Izdiham – arapska riječ i znači gomila, gužva, skupljanje, navala.

Mahal – arapska riječ i dolazi u značenju mjesto.

Vaki – arapskog porijekla.

⁷⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitap, 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, Istanbul, 2007, 129a. (Dalje u tekstu Çelebi Evliya, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitap)

⁸⁰ Evlija Čelebija, *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama*, IRO “Veselin Maselša” Sarajevo, 1979, str. 107. (Dalje u tekstu *Putopis* b)

⁸¹ Slavoljub Đinđić, Darko Tanasković, Mirjana Teodosijević, *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1997, str. 184. (Dalje u tekstu Đinđić, Tanasković, Teodosijević *Türkçe-Sırpça Sözlük*)

⁸² Lügat, Osmanlıca Türkçe Sözlük (Dostupno na: <https://www.luggat.com/>)

⁸³ Mehmet Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, Istanbul, 2011, str. 278. (Dalje u tekstu Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*)

Olup - pomoćni glagol olmak u turskom jeziku. Na glagolskoj osnovi nalazi se gerund na - (y)ip.

Cümle – prilog arapskog porijekla i znači sav, sve.

Kubab – arapska riječ, a znači kupole, svodovi.

Kurşum – turska riječ koja dolazi u značenju olovo.

Mabed – arapska riječ i znači bogomolja, hram.

Gah – perzijskog porijekla, dolazi u značenju mjesto.

Kadim – arapskog porijekla, dolazi u značenju stari, drevni.

Han – turska riječ. Označava titulu koja se dodavala imenima sulatana Osmanskog carstva.⁸⁴

Ümera – arapska riječ i dolazi u značenju uglednik, zapovjednik.

Sintagma *bu câmi* (ova džamija) označava subjekat. Zatim slijedi sintagma *cemâ'at-i kesîre* (puno posjetilaca), sintagma *şeb [ü] rûz* (danonoćno) ima funkciju priloške odredbe vremenskog značenja, a *mâl-â-mâldır* označava predikat u rečenici.

Sintagma *şehrin izdihâmi mahallinde* (na najživljem mjestu u gradu) ima funkciju priloške odredbe mjesta, *vâki' olup* (nalazi se) ima funkciju predikata.

Sintagma *bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-i kadîmdir* (to je jedna stara bogomolja s jednom munarom, čije su sve kupole prekrivene olovom) također ima funkciju predikata. Imenica *ma'bedgâh* je upravni član sintagme, a ona ima svoje determinatore: pridjeve i broj koji imaju funkciju atributa. Pridjev *kadîm* nalazi se iza upravnog člana jer je riječ o perzijskoj konstrukciji i ima funkciju atributa, zatim broj *bir* i pridjev *minâreli* također imaju funkciju atributa za upravni član sintagme, imenicu *ma'bedgâh*.

Sada ćemo analizirati sintagmu *cümle kubâbları kurşumlu*. *Cümle* kao prilog i pridjev *kurşumlu* u funkciji atributa odnose se na imenicu *kubâbları* na kojoj se nalazi prisvojni sufiks za treće lice jednine. Taj prisvojni sufiks je pokazatelj da se imenica *kubablar* odnosi na upravni član sintagme. Stoga, sintagma *cümle kubâbları kurşumlu* (čije

⁸⁴ Đinđić, Tanasković, Teodosijević, *Türkçe-Sırpça sözlük*, str. 443.

su sve kupole prekrivene olovom) ima funkciju atributa za upravni član sintagme *ma'bedgâh*.

Ümerâlarındandı (jedan od uglednika) također je predikat. Na imenici *ümerâ* nalazi se nastavak za tvorbu množine, prisvojni sufiks -s(i) i nastavak za padež ablativ.⁸⁵

S obzirom da se unutar ove rečenice nalaze četiri predikata, riječ je o složenoj rečenici. Na ovaj način smo prikazali koliko je u primjeru malo izvornih turskih riječi, a da je sintaksa rečenice turska, što je veoma važno istaknuti jer osmanski jezik je turski jezik.

Primjer:

*Bu şehir içre cümle yüzden müteceviz çeşmesârlar revândırlar kim asla lüleleri yokdur.*⁸⁶

U ovom gradu ima više od stotinu česama i iz njih teče zdrava voda i nijedna nema slavinu.

U ovom ćemo primjeru također izdvojiti riječi, objasniti njihovo porijeklo i značenje i na taj način uvidjeti da li u rečenici preovladavaju arapske i perzijske riječi, ili, turske.

Şehir – perzijska riječ i dolazi značenju grad.

İçre (iç) – turskog porijekla. znači unutrašnji dio nečega, unutrašnjost. Ima značenje prijedloga: u, između, među, iz.⁸⁷

Cümle – prilog arapskog porijekla i znači sav, sve.

Yüz – riječ turskog porijekla, a označava broj sto.

-den - nastavak za ablativ u turskom jeziku.

Müteceviz – arapskog porijekla, znači mnogo.

Çeşmesâr – riječ perzijskog porijekla i dolazi u značenju česma.

-lar - nastavak za izražavanje množine u turskom jeziku.

⁸⁵ Na gramatičkoj razini anaforička referencija prisvojnog sufiksa -(s)i uvijek je usmjerena prema svome antecedentu (riječi, iskazu, rečenici koji mu prethodi). Polaznim modelom konstrukcije ovog tipa mogu se smatrati sintagme kojima se izražava kvantitativno ili kvalitativno izdvajanje jedinke iz nekog mnoštva. Zbog toga imenica koja označava mnoštvo ima pluralni i ablativni nastavak, a jedinka koja se izdvaja prisvojni sufiks -(s)i kao upućivački konektor koji ukazuje na njenu vezu s mnoštvom iz kojeg se izdvaja. Ekrem Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996, str. 73. (Dalje u tekstu Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*)

⁸⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129b.

⁸⁷ Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 415.

Revan - perzijskog porijekla. Pridjev revan je izveden iz glagola raftan, rav (íci), s toga označava radnju koja se neprekidno dešava.

Kim – turskog porijekla i znači neki, neke.

Asla – arapskog porijekla i dolazi u značenju nikako, nikad.

Lüle - perzijska riječ koja znači slavina.

Yok predikativ u turskom jeziku. Dolazi u značenju nema, ne nalazi se, ne postoji.

Sintagma *bu şehir içre* (u ovom gradu) ima funkciju priloške odredbe za mjesto. Sintagma *cümle yüzden müteceviz çeşmesârlar* ima funkciju subjekta. *Müteceviz* (mnogo) pravi sintagmu sa brojem *yüz* koji u takvoj sintagmi prima nastavak za padež ablativ (više od sto). *Cümle yüzden müteceviz* ima funkciju atributa za imenicu *çeşmesâr*. Riječ *revândırlar* ima funkciju predikata. U nastavku rečenice slijedi sintagma *kim lüleleri* koja ima funkciju subjekta i predikativ yok koji ima funkciju predikata. Ovdje je riječ o zavisno-složenoj rečenici i također možemo vidjeti da u njoj dominiraju arapske i perzijske riječi.

Primjer:

*...Zadra ve şibenik ve İspilet iskelelerinden bu şehre bir iki günde komor bârgîrleriyle bî-hadd ü bî-kıyas ecnâs-ı mütenevvi'a libâs-ı akmişe-i fâhire ve vâlâ-yı kâlâ-yı hârâ-yı nâdireler gelir.*⁸⁸

...Iz luka u Zadru, Šibeniku i Splitu se za jedan-dva dana u ovaj grad komorskim konjima doveze bezgranično, nemjerljivo razne vrste robe, imponantnih tkanina, finog materijala i unikatnih tkanina.

Na riječi *bârgîr* (perzijskog porijekla) nalaze se dva sufiksa: prisvojni sufiks za treće lice množine i sufiks -ile. Navedeni sufiksi su svojstveni turskom jeziku. Imenica *bârgîr* dolazi u značenju konj koji nosi teret.

Bî-hadd-ovdje se nalazi perzijski prefiks bi koji ima značenje bez.⁸⁹ Arapska imenica hadd dolazi u značenju granica, stvarna vrijednost, omjer, ekvivalent. Sintagma *bi-hadd* dolazi u znalenju bezgranično.

⁸⁸ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129b.

⁸⁹ Lügat, Osmanlıca Türkçe Sözlük (Dostupno na: <https://www.luggat.com/>)

Bî-kıyas - Bî perzijski prefiks. Imenica kıyas arapskog porijekla koja dolazi u značenju usporedba. Ova sintagma *bî-kıyas* znači neusporedivo, nemjerljivo.

Ecnâs - arapska riječ i dolazi u značenju rodovi, vrste, sorte.

Mütenevvi je arapskog porijekla i znači raznoliko, razno.

Libâs – arapskog porijekla i znači haljine, roba.

Akmişe - arapskog porijekla, znači tkanina.

Fâhire - arapskog porijekla i dolazi u značenju sjajan, imponzantan, skupocjen; ovdje u obliku arapskog ženskog roda.

Vâlâ – perzijskog porijekla i dolazi u značenju vrhunsko, fino.

Kâlâ – perzijskog porijekla i znači materijal.

Hârâ - perzijska riječ, znači mermer, tkanina s kaljenim vrhom.

Nâdire - arapskog porijekla, a znači rijetko, unikatno.

Gelir - prezent na -r turskog glagola *gelmek* (doći).

Ovaj primjer pokazuje turske jezičke elemente koji odražavaju tursku sintaksu. U prvoj sintagmi ...*Zadra ve şibenik ve İspilet iskelelerinden* (...Iz luka u Zadru, Šibeniku i Splitu) na upravnom članu *iskele* nalazi se prisvojni sufiks za treće lice množine i nastavak za ablativ. Osnovno značenje ablativa jeste kretanje iz ishodišne tačke, i stoga se prevodi prijedlozima *iz, od, s(a)*.⁹⁰ Zatim slijedi sintagma *bu şehre* (u ovaj grad) koja se sastoji od zamjenice *bu* i imenice *şehir* na kojoj se nalazi nastavak za padež dativ. Njime se izražava kretanje ka cilju. Sintagma *bir iki günde* sastoji se od brojeva *bir* i *iki*, te imenice *gün* na kojoj se nalazi nastavak za padež lokativ. Lokativ pokazuje oznaku za mjesto i vrijeme. *Bir iki günde* ima funkciju priloške odredbe vremenskog značenja.

Primjer:

*Evvelâ her sabah yedikleri ta'am-ı futura ruçka der[ler]. Osmanlı mâbeyinde bir ma'yûb şeydir.*⁹¹

Ističem, oni jelo koje svako jutro jedu zovu ručka. Među Osmanlijama to je nepristojna riječ.

⁹⁰ Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 87.

⁹¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 132a.

Ovo je još jedan primjer u kojem želimo objasniti porijeklo i značenje riječi u rečenici.

Evvela – arapskog porijekla, znači prvo, najprije.

Her – perzijskog porijekla i znači svako, svaki.

Sabah – arapskog porijekla, znači jutro.

Yedikleri - glagolska osnova turskog glagola yemek na kojoj se nalazi glagolska imenica - dik i sufiks za treće lice množine. Navedeni sufiksi su svojsveni turskom jeziku.

Ta'am – arapska riječ, dolazi u značenju jelo.

Derler -prezent na -r turskog glagola demek.

Mâbeyni – arapskog porijekla. Rječnik nas obavještava da može biti u funkciji postpozicija i da tada dolazi u značenju *među, između*. Osim toga može dolaziti u značenju *prostorije za dvorjane, dvor, palača*.⁹²

Sintagma *her sabah yedikleri ta'am-i futura* (jelo koje svako jutro jedu) i riječ *ručka* imaju funkciju direktnog objekta kojeg zahtijeva glagol *demek*. Finitni oblik *der* glagola *demek* ima funkciju predikata.

Sintagma *Osmanlı mâbeyinde* (među Osmanlijama) ima funkciju priloške odredbe mjesta, a sintagma *bir ma'yûb şeydir* ima funkciju predikata. Arapska riječ *ma'yûb* (nepriстойno) je determinator za imenicu *şey*.

Kroz navedene primjere možemo zaključiti da su se u osmansko-turskom jeziku u velikoj mjeri koristile arapske i perzijske riječi, ali da je sintaksa rečenica bila turska.

5. 2. Perzijska genitivna veza

Perzijska genitivna veza je sintagma koja se sastoji od najmanje dvije imenice ili imenice i lične zamjenice ili imenice i pridjeva. Perzijske genitivne veze su se veoma često koristile u tekstovima na osmansko-turskom jeziku. Perzijska genitivna veza nastaje tako da dvije riječi koje su u genitivnom, atributnom ili apozicijalnom odnosu dođu jedna do druge, prvoj riječi se doda nenaglašeni nastavak *-i* koji se zove *izafet kesresi*, a druga riječ ostaje nepromijenjena. Prva riječ koja dobiva nastavak naziva se *muzaf*, a riječ koja slijedi

⁹² Đinđić, Tanasković, Teodosijević, *Türkçe-Sırpça sözlük*, str. 664.

neposredno iza nje naziva se *muzaf ilejhi*.⁹³ U perzijskom jeziku postoje dvije vrste ove konstrukcije, a to su imenska i pridjevska sintagma. U nastavku ćemo navesti primjere imenske sintagme.

*Eyyâm-i şitada ba'zı sular donup kuyu suları isti'mâl ederler, zirâ zamân-ı zemistânda kuyu suları germâdır ve ahâli-i Bosna hakim tabi'at olduklarından "Kış günleri nâfi'dir" deyü kuyu suları nûş ederler.*⁹⁴

Zbog toga što se neke vode zalede, upotrebljavaju bunare jer je za vrijeme zime voda iz bunara topla i budući da su *stanovnici Bosne* po prirodi mudri piju vodu iz tih bunara govoreći: "Pogodna je tokom zimskog perioda".

U ovom primjeru uočava se sintagma *ahâli-i Bosna* koja se sastoji od dvije imenice. Imenica *ahâli* je arapskog porijekla i znači stanovništvo, populacija, narod.⁹⁵ Prvoj riječi ove izafetske konstrukcije *ahâli* dodao se nenaglašeni nastavak *-i*, a druga riječ *Bosna* ostala je nepromijenjena. Ovaj primjer smatramo zanimljivim zbog toga što se u ovoj izafetskoj konstrukciji ne nalaze perzijske riječi, a ipak je riječ o perzijskoj konstrukciji. To pokazuje koliko je perzijska genitivna veza imala jednostavnu i veoma raširenu primjenu u osmanskom jeziku.

Primjer:

Hakkâ ki âb-ı hayât suları vardır.

Zaista postoje vode koje su *vode života*.

U ovom primjeru uočava se sintagma *âb-ı hayât* (voda života). Imenica *ab* je perzijskog porijekla, a imenica *hayat* arapskog i znači život, življenje, ljudski vijek. Osim toga, ima i druga značenja: pokrivena terasa, veranda, dvorište.⁹⁶ S obzirom na to da se u primjeru nalazi arapska (*hayat*) i turska riječ (*su*), kao i jedna perzijska riječ (*ab*), možemo kazati da je putopisac Evlija Čelebija time pokazao koliko je dobro vladao i arapskim i perzijskim jezikom. Također, veoma je zanimljivo to što je u primjeru koristio perzijsku imenicu *ab* i tursku imenicu *su* u značenju voda. Poznato je da riječi jednoga jezika koje se smatraju istoznačnima rijetko dijele kategoriju istosti, njihova se istoznačnost ogleda u

⁹³ Šaćir Sikirić, *Gramatika perzijskog jezika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1951, str. 33.

⁹⁴ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 132a.

⁹⁵ Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, str. 12.

⁹⁶ Đinđić, Tanasković, Teodosijević, *Türkçe-Sırpça Sözlük*, str. 456.

visokom stepenu sličnosti. Istima se, naprimjer, s obzirom na značenje smatraju strana i domaća riječ koje se odnose na isti pojam, pa jedna prema drugoj stoje u paru. Kada je riječ o osmansko-turskom jeziku, u istoznačnom odnosu, kao parovi, mogu stajati arapska i perzijska riječ, te riječi iz tih jezika s izvornom riječju.⁹⁷

Primjer:

*...Zadra ve šibenik ve İspilet iskelelerinden bu şehre bir iki günde komor bârgîrleriyle bî-hadd ü bî-kıyas **ecnâs-ı mütenevvi'a libâs-ı akmişe-i fâhire** ve vâlâ-yı kâlâ-yı hârâ-yı nâdireler gelir.*

...Iz luka u Zadru, Šibeniku i Splitu se za jedan-dva dana u ovaj grad komorskim konjima doveze bezgranično, nemjerljivo *razne vrste robe, impozantnih tkanina, vrhunskog materijala i unikatnih tkanina.*

Ecnâs-ı mütenevvi'a libâs-ı - razne vrste robe

Ecnâs – arapskog porijekla, znači rodovi, vrste, sorte.

Mütenevvi – arapskog porijekla, dolazi u značenju raznoliko, razno.

Libâs – arapska riječ koja dolazi u značenju haljine, roba.

Akmişe-i fâhire – impozantna tkanina

Akmişe - arapskog porijekla, znači tkanina.

Fâhire - arapskog porijekla i dolazi u značenju sjajan, impozantan, skupocjen.

Vâlâ-yı kâlâ-yı – vrhunski materijal

Vâlâ – perzijskog porijekla i dolazi u značenju vrhunsko, fino.

Kâlâ – perzijskog porijekla i znači materijal.

Hârâ-yı nâdire – unikatna tkanina

Hârâ - perzijska riječ, znači mermer, tkanina s kaljenim vrhom.

⁹⁷ Kerima Filan, “Sintagme s koordiniranim bliskoznačnicama (semantičke i stilističke vrijednosti)”, *O turskom jeziku u Bosni: Studija*, Sarajevo, Connectum, 2017, str. 215.

Nâdire - arapskog porijekla, a znači rijetko, unikatno.

U ovoj su rečenici glavni gramatički članovi izafetske konstrukcije. Dakle, izafetske konstrukcije *ecnâs-ı mütenevvi'a libâs-ı* (razne vrste robe), *akmişe-i fâhire* (impozantne tkanine), *ve vâlâ-yı kâlâ-yı* (vrhunski materijal) *hârâ-yı nâdireler* (unikatne tkanine) imaju funkciju subjekta. Njihov determinator jeste sintagma *bî-hadd ü bî-kıyas* (bezganično, nemjerljivo). Predikat je u rečenici *gelir*, finitni oblik glagola *gelmek*. On ima svoje dopune. Sintagma *Zadra ve şibenik ve İspilet iskelelerinden* (iz luka u Zadru, Šibeniku i Splitu) ima funkciju indirektnog objekta, sintagma *bu şehre* (u ovaj grad) i *komor bârgîrleriyle* (komorskim konjima) također ima funkciju indirektnog objekta. Sintagma *bir iki günde* (za jedan-dva dana) ima funkciju priloške odredbe vremenskog značenja.

5. 3. Pridjevska sintagma

Jedan od najvažnijih elemenata koji je prešao iz perzijskog u osmansko-turski jezik jesu pridjevske sintagme. Perzijska pridjevska sintagma nastaje tako da dvije riječi koje su u atributnom odnosu dođu jedna do druge, pri čemu se prvoj riječi doda nenaglašeni nastavak *-i*, a druga riječ biva nepromijenjena. Prva riječ koja dobiva nastavak naziva se *muzaf* i on je upravni član sintagme, a riječ koja slijedi naziva se *muzafun ileyhten*.⁹⁸ Ta prva riječ je imenica, a pridjev koji slijedi je njen atribut.

Primjer:

*Ve erbâb-ı ma'arif dervîşanlarından evvelâ müstecâbüd-da' ve şeyhi (---) efendidir ve Neyzenbaşı Hattât Dervîş Mustafa'dır kim hattât-ı şeyh kadar hattı vardır.*⁹⁹

Jedan od vještih znalaca koji je bio derviš prvenstveno je bio prihvaćen kao učenjak i bio je precizan u kaligrafiji poput kaligrafa derviša Nejzenbaše Mustafe.

Erbâb-ı ma'arif – vješti znalac.

Imenica *ma'arif* dolazi iz arapskog jezika u značenju znanje, poznavanje, vještina. U ovom primjeru *ma'arif* se upotrebljava kao pridjev i ima funkciju determinatora za imenicu

⁹⁸ Ali Yılmaz, Zülfikar Güngör, Mehmet Akkuş et al, *Osmanlı Türkçesi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2018, str.136.

⁹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitap, 129b.

erbâb. Imenica *erbâb* također je arapskog porijekla i predstavlja množinu imenice *rabb*. Ova imenica dolazi u značenju stručnjaci, znalci, majstori.¹⁰⁰

Primjer:

*Nehr-i Milaçka üzre cümle yedi aded **cusûr-ı kavîler** vardır.*¹⁰¹

Na rijeci Miljacki nalazi se ukupno sedam *čvrstih mostova*.¹⁰²

Cusûr-ı kavîler – čvrsti mostovi.

U ovom primjeru uočava se sintagma *cusû-ı kavîler* koju smo preveli *čvrsti mostovi*. Naime arapski pridjev *kavî* dolazi u značenju čvrst, jak, tvrd. Primjećuje se da na ovom pridjevu stoji i nastavak *-ler* za izražavanje imenice u množini u turskom jeziku. Sufiks za množinu na drugom članu perzijske izafetske konstrukcije, čak i kada je to pridjev, označava da je sintagma u obliku množine. Upravni član ove sintagme jeste imenica *cusû*, također arapskog porijekla i znači most. U savremenom turskom jeziku danas se umjesto ove riječi koristi imenica *köprü*.

Primjer:

*Ammâ bu Bosnasarây'ı hâlâ cümleden ma'mûr u müzeyyen ve âbâdân bir **şehr-i sengistân**dır.*¹⁰³

Ali ovo Sarajevo je, ipak, *kameni grad* koji je od svih ukrašeniji, ljepši i bogatiji.

Şehr-i sengistân – kameni grad.

Ovo je još jedan primjer u kojem ćemo analizirati izafetsku konstrukciju. Imenica, *şehir*, kao što smo već i u nekim primjerima objasnili, potiče iz perzijskog jezika i znači grad. *Sengistân* također potiče iz perzijskog jezika, a rječnik nas obavještava da označava mjesto na kojem se nalazi mnogo kamenja, kamenito mjesto. Riječ *sengistân* sastoji se od perzijske imenice *seng* što znači kamen i perzijskog sufiksa *-istan*.¹⁰⁴ Dodavanjem tog sufiksa na imenicu označava se mjesto, odnosno lokalitet. U savremenom turskom jeziku

¹⁰⁰ Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, str. 117.

¹⁰¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitap, 130a.

¹⁰² *Putopis b*, str. 115.

¹⁰³ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitap, 192a.

¹⁰⁴ Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, str. 398.

ovaj sufiks uočavamo kod mnogih naziva država (Afganistan, Bulgaristan, Hrvatistan, itd.). Izafetsku konstrukciju *şehir-i sengistân* prevodimo kao kameni grad, pri čemu riječ *sengistân* ima funkciju determinatora za imenicu *şehir*.

5. 4. Upotreba arapskih i perzijskih pridjeva

Pridjevi su riječi koje služe za ograničavanje, određivanje, kvalifikaciju imena ili imenica kojima se dodaju (pridjevaju) kao atributi. Osobnost turskih pridjeva jest u tome da oni nemaju morfološke nastavke na osnovu kojih se mogu nedovoljno svrstati u zasebnu klasu riječi, kao što je to slučaj u bosanskom jeziku.¹⁰⁵ Kada je riječ o perzijskim i arapskim pridjevima, moramo kazati da su oni našli široko mjesto u osmansko-turskom jeziku. Stoga ćemo u nastavku navesti nekoliko arapskih i perzijskih pridjeva.

Primjer:

*Bu câmi dahi cemâ'at-i kesîre ile şeb [ü] rûz mâl-â-mâldır zîrâ şehrin izdihâmı mahallinde vâki' olup bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-i kadîmdir kim Süleymân Hân ümerâlarındandı.*¹⁰⁶

Ova džamija je danonoćno *puna* posjetilaca jer se nalazi na najživljem mjestu u gradu.¹⁰⁷ To je jedna stara bogomolja s jednom *munarom*, čije su kupole *prekrivene olovom*. Napravio ju je jedan od uglednika Sulejmana Hana.

U sintagmi *cemâ'at-i kesîre* (puno posjetilaca) uočava se pridjev *kesir* koji dolazi iz arapskog jezika u značenju mnogo, puno, te stoji u funkciji atributa za imenicu *cemâ'at*. U navedenom primjeru pridjev je izražen u obliku ženskog roda: *kesîre*, a imenica *cemâ'at* u arapskom jeziku je u gramatičkom ženskom rodu. Naime, arapske riječi su u osmansko-turskom jeziku zadržavale značenje gramatičkog roda koje imaju u izvornom jeziku kada su dolazile u konstrukcije sa arapskim pridjevima. Pored ovog pridjeva, u primjeru se nalaze i pridjevi *minâreli* i *kurşumlu*.

¹⁰⁵ Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 126.

¹⁰⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129a.

¹⁰⁷ *Putopis b*, str. 107.

U sintagmi *bir minâreli ve cümle kubâbları kurşumlu ma'bedgâh-i kadîm* (jedna stara bogomolja s jednom munarom, čije su kupole prekrivene olovom) nalaze se pridjevi *minâreli* i *kurşumlu* izvedeni su iz imenica *minâre* i *kurşum* dodavanjem turskog sufiksa *-li* kojim se izvodi pridjev u značenju opskrbljenosti. Imenica *minâre* znači munara, a imenica *kurşum* znači olovo. Zanimljivo je i to da se imenica *kurşun* do 1070. godine pojavljivala kao *kuruğjin*, a zatim u obliku *korşun/koşun*. Međutim, od 1680. godine, kao što možemo i vidjeti, u *Putopisu* se pojavljuje u obliku *kurşum*, a ponegdje i kao *kurğuşum*.¹⁰⁸

Primjer:

*Cümle (---) aded medâris-i âlimân-ı müfessirândır, ammâ cümleden mükellef ve ma'mûr u müzeyyen ve şîrîn Gazi Hüsrev Paşa medresesidir kim anın kapısı üzre mermer üzre tahrir olunan târîhdir.*¹⁰⁹

Ima ukupno (---) predavača koji tumače Kur'an, ali od svih medresa Gazi Husrev-pašina medresa je *pažljivo izgrađena, besprijekorna ukrašena* i krasna i na njenim vratima, na mermernoj ploči nalazi se natpis.

U sintagmi *mükellef ve ma'mûr u müzeyyen ve şîrîn Gazi Hüsrev Paşa medresesi* (pažljivo izgrađena, besprijekorna ukrašena i krasna Gazi Husrev-pašina medresa) također ćemo govoriti o pridjevima. Naime, pridjev *mükellef* dolazi u značenju pažljivo izgrađen, pripremljen i predstavlja još jedan od pridjeva iz arapskog jezika.

U istoj rečeničnoj funkciji sa pridjevom *mükellef* je složeni pridjevski oblik *ma'mûr u müzeyyen* koji se sastoji iz arapskih pridjeva *ma'mûr* i *müzeyyen*. Rječnik nas obavještava da pridjev *ma'mûr* dolazi u značenju besprijekoran, napredan.¹¹⁰ Pridjev *müzeyyen* dolazi od korijena z-y-n druge proširene glagolske vrste glagola *zeyyene* što znači ukrasiti.¹¹¹ *Müzeyyen* je njegov particip pasivni u dolazi u značenju *uređen, ukrašen, nakinduren*.¹¹² U savremenom turskom jeziku, u istom značenju se koristi pridjev *bezekli, süslü, motifli*.¹¹³

¹⁰⁸ Dostupno na: <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kur%C5%9Fun> (Pristupljeno: 22.04.2023.)

¹⁰⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitap, 129a.

¹¹⁰ Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, str. 279.

¹¹¹ Ibid, str. 530.

¹¹² Đinđić, Tanasković, Teodosijević, *Türkçe-Strpça sözlük*, str. 723.

¹¹³ Şakir Bahyan, *Boşnakça-Türkçe Sözlük*, Türk Dili Kurumu, Ankara, 2015, str. 1421.

Pridjev *şîrîn* je preuzet iz perzijskog jezika i dolazi u značenju sladak, krasan. U savremenom turskom jeziku postoji pridjev *şîrîn*, a rječnik nas obavještava da dolazi u značenju prijatan, mio, ljubak, simpatičan.¹¹⁴ Pridjevi *şîrîn* i *mükellef*, kao i složeni pridjevski oblik *ma'mûr u müzeyyen* imaju funkciju atributa za upravni član sintagme *Gazi Hüseyin Paşa medresesi*.

Primjer:

*Birkaç cevâmi'lerde dahi böyle **germâb sulu** musluklar vardır.*¹¹⁵

U još nekoliko džamija ima ovakvih česmi s *toplom vodom*.

Izdvojit ćemo sintagmu *germâb sulu musluklar* (česme s toplom vodom). Pridjev *germâb* je perzijskog porijekla. Odnosi se na pridjev *sulu* izveden iz imenice *su* što znači voda i turskog sufiksa *-li* kojim se izvodi pridjev u značenju opskrbljenosti. Dakle, sintagma *germâb sulu* ima funkciju atributa za imenicu *musluk*. Sada želimo kazati i to da pridjev *germ* znači topao, vruć, a imenica *âb* znači voda.¹¹⁶ U ovom primjeru opet možemo vidjeti da je putopisac koristio i perzijsku i tursku imenicu u značenju voda. Također, *germâb* može dolaziti i u značenju hamam.

Primjer:

*Ve bu **merkûm** câmi'lerden mâ'adâ kurşum ile mestûr câmi'-i ma'mûrlar çokdur, ammâ niçe kerre ibâdet etdiğimiz **ma'bedgâh-ı kadîm kurşumlu** ve **musanna' târîhli** cevâmi'ler bunlardır.*¹¹⁷

A među ovim *spomenutim* džamijama, izuzev džamija prekrivenih olovom, mnogo je bespijekornih džamija, ali ovo su *historijske* džamije, *stare bogomolje*, *prekrivene olovom i umjetno izgrađene*, a u kojima klanjamo često.

U sintagmi *bu merkûm câmi'ler* (ove spomenute džamije) *merkum* se upotrebljava kao pridjev u funkciji atributa. Ovaj pridjev je arapskog porijekla i označava ono što je napisano i spomenuto. U ovome je primjeru upotrijebljen kao pridjev za imenicu *câmi'ler*.

¹¹⁴ Đinđić, Tanasković, Teodosijević, *Türkçe-Sırpça sözlük*, str. 919.

¹¹⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129a.

¹¹⁶ Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, str. 144.

¹¹⁷ Ibid.

U sintagmi *ma'bedgâh-ı kadîm* (stare bogomolje) uočavamo pridjev *kadîm* arapskog porijekla, koji ima funkciju atributa za arapsku imenicu *ma'bedgâh* što znači bogomolja. Upotrijebljen je u perzijskoj izafetskoj konstrukciji koja ima funkciju atributa za upravni član *cevâmi'ler*.

Kada govorimo o sintagmi *kurşumlu ve musanna' târîhli cevâmi'ler* (historijske džamije, prekrivene olovom i umjetno izgrađene džamije) možemo kazati to da pridjev *musanna* dolazi u značenju vješto, majstorski urađen, umjetno izgrađen, izmišljen, nestvaran i arapskog je porijekla.¹¹⁸ Također ima funkciju atributa za imenicu u množini *cevâmi'ler*. Želimo istaći i to da se u ovom primjeru nalaze dva pridjeva koja su izvedena iz imenice dodavanjem sufiksa *-li*: *kurşumlu ve târîhli*.

Primjer:

*Gâyet mazbût hân-ı bekârânlardır.*¹¹⁹

(To) su poprilično *uređene* prostorije (hanovi) za samce.

U sintagmi *mazbût hân-ı bekârânlar* (uređene prostorije za samce) uočava se upotreba pridjeva arapskog porijekla *mazbût* koji dolazi ispred perzijske sintagme *hân-ı bekârânlar* i ima funkciju njenoga atributa. Ovaj primjer smo iz tog razloga smatrali veoma zanimljivim. Dakle, kada pridjev dođe ispred imenice ili sintagme kao atribut, on i u osmanskome jeziku, kao u svaremenome turskom stoji ispred upravnog člana kao nepromjenjiva riječ. Također, imenica *bekâr* dolazi iz arapskog jezika u značenju neženja, samac neudata.¹²⁰ Na imenici *bekâr* nalazi se nastavak *-an* koji predstavlja dvojину u arapskom jeziku, a potom nastavak *-lar* za tvorbu množine u turskom jeziku.

Primjer:

*Cümle şâhrâhları pâk kaldırım döşelidir ve bir şîrîn kârgîr binâ bezzâzistanı var.*¹²¹

Glavne ulice su popločane *čistom* kaldrimom i u jednoj krasnoj i *čvrstoj* zgradi nalazi se bezistan.

¹¹⁸ Kanar, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, str. 319.

¹¹⁹ Çelebi Evliya, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129a.

¹²⁰ Đinđić, Tanasković, Teodosijević, *Türkçe-Sırpça sözlük*, str. 125.

¹²¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129a.

U sintagmi *bir şîrîn kârgîr binâ* (jedna krasna i čvrsta zgrada) želimo kazati da je pridjev *kârgîr* perzijskog porijekla i da dolazi u značenju čvrst. Ima funkciju atributa za sintagmu *binâ bezzâzistani*. Na taj način, zajedno sa pridjevom *şîrîn* (krasan) sudjeluje u tvorbi imenske sintagme *binâ bezzâzistani*. Osim pridjeva *kârgîr* i *şîrîn* uočava se i pridjev *pâk* koji je perzijskog porijekla i znači čist, uredan, čestit i častan. Pojavljuje se u sintagmi *pâk kaldırım* (čista kaldrima).

5. 5. Upotreba gerunda na -(y)ip

Gerundi (gl. prilozi) su forme koje imaju izvjesna obilježja gl. imenice i glagola (gl. lik, negaciju, forme perifrastične konjugacije, dopune i dodatke itd.) Budući da se uz njih može naznačiti i subjekat i da su semantički ekvivalenti zavisnih rečenica u evropskim jezicima, neki ih turkolozi svrstavaju u infinitne predikatne forme.¹²²

Gerund na -(y)ip tvori se dodavanjem sufiksa -(y)ip na jednostavnu ili proširenu glagolsku osnovu. On predstavlja specifičnu formu turskog jezika. Ovim gerundom uspostavlja se koordinacija dviju radnji, tako da se umjesto prvog glagolskog člana koordinativne sintagme upotrijebi gerund na -(y)ip koji se u svim gramatičkim kategorijama (vrijeme, način, lice, broj) podudara s drugim članom, kojem neposredno prethodi. Na taj način se umjesto veznika *ve* (*i*) uspostavlja koordinacija dviju radnji koje čine jedinstvenu logičku, semantičku i sintaktičku cjelinu.¹²³

Ukoliko ovaj gerund približimo našem jeziku, možemo zaključiti da se njime izražavaju nezavisnosložene sastavne rečenice i suprotne rečenice.¹²⁴ U bosanskom jeziku sastavne rečenice formiraju se pomoću sastavnog veznika *i*, a suprotne rečenice formiraju se pomoću suprotnih veznika *a*, *ali*, *nego*, *već*, *no*.¹²⁵ Tijekom analize odlomka o Sarajevu, uočeno je nekoliko primjera zanimljive upotrebe gerunda na -(y)ip.

¹²² Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 372.

¹²³ Ibid, str. 375.

¹²⁴ Ekrem Čaušević, *Ustroj, sintaksa i semantika infinitivnih glagolskih oblika u turskom jeziku*, Ibis grafika, Zagreb, 2018, str. 321.

¹²⁵ Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2004, str. 300.

*Bu mezkûr cisirlerden yukar[ı] Mevlevihane kurbunda nehr-i Milaçka üzre bir bend-i azîm binâ vardır kim [130a] bu şehrin cemî'i odun kesenleri nehr-i Milaçka başında olan kûh-i bî-sütunlardaki ormanlarda diraht-i müntehâları **kesüp** odun ederler ve herkes kesdüğü odunlarına birer gûne kesik kertik **kesüp** kertikden **nişân edup** herkes odunların nehr-i Milaçka'ya atar.¹²⁶*

Više ovih spomenutih mostova, u blizini mevlevijske tekije, na rijeci Miljacki nalazi se jedna velika brana. Sve drvosječe u ovom gradu *sijeku* drveća na zadnjim mjestima u šumama pored rijeke Miljacke, koje su čvrste kao da su napravljene od betona i od njih prave drva. Svaki na svoje drvo koje je posjekao *usiječe* po jednu zasjeku/oznaku i *označi* usjek, te svoja drva *baci* u rijeku Miljacku.

Sada ćemo izdvojiti sintagme u kojima se na glagolskoj osnovi nalazi gerund na -(y)ip, te ponuditi njihov prijevod:

*Diraht-i müntehâları **kesüp*** - sijeku drveća na zadnjim mjestima

*Odunlarına birer gûne kesik kertik **kesüp*** - na svoja drva usiječe po jednu zasjeku

*Kertikden **nişân edup*** - označi usjek

U ovom primjeru možemo uočiti da se dva puta pojavljuje glagol *kesmek* i jednom glagol *nişân etmek*. Naime ti glagoli su u formi gerunda na -(y)ip. Prvi primjer *kesüp* je u sintaktičko-semantičkoj vezi sa finitnim glagolskim oblikom *odun eder*. Drugi primjer *kesüp*, kao i *nişân edup* su u sintaktičko-semantičkoj vezi sa glagolom *atmak* koji ima funkciju predikata i nalazi se na kraju rečenice u finitnom glagolskom obliku. Ovi glagoli koji stoje u obliku gerund na -(y)ip se u svim gramatičkim kategorijama (vrijeme, lice, način, broj) podudaraju s finitnim glagolskim oblikom. Danas se, u savremenom turskom jeziku, ne može pronaći primjer da se unutar jedne rečenice upotrebljava gerund na -(y)ip na dvije ili više glagolskih osnova koji će preuzeti glagolska svojstva jednog finitnog glagolskog oblika koji slijedi. Kako bi ova rečenica bila jasna na bosanskom jeziku, derivirali smo dvije rečenice i upotrijebili smo veznik *i*. Evlija Čelebija je ovakvom uzastopnom upotrebom gerunda koristio mogućnosti osmanskog jezika. Naime, u

¹²⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 130a.

savremenom turskom jeziku nije uobičajeno upotrijebiti više od jednoga gerunda na -(y)ip u jednoj rečenici.

Primjer:

*Ba'dehû cümle keraste ve hatablar su ile cereyân ederek mezkûr bend başında karâr edince odun sahibleri **gelüp** birbirlerinin kertiklerine **bakup** odunlarına ipler **takup** evlerinde **yakup** zevk ederler.¹²⁷*

Potom svu tu drvenu građu i drva poliju vodom i kada se zaustave na spomenutoj brani (bend-baši) *dođu* vlasnici tih drva, *pogledaju* u njihove oznake, *stave* uže na svoja drva, *prenose* ih svojim kućama i zabavljaju se.

Sada ćemo navesti sintagme i njihov prijevod:

*Odun sahibleri **gelüp*** – dođu vlasnici tih drva

*Birbirlerinin kertiklerine **bakup*** – pogledaju u njihove oznake

*Odunlarına ipler **takup*** - stave uže na svoja drva

*Evlerinde **yakup*** - prenose ih svojim kućama

Kao što možemo i uočiti gerund na -(y)ip se ponovo unutar jedne rečenice pojavljuje na nekoliko glagolskih osnova koje slijede jedna za drugom. Glagoli *gelmek*, *bakmak*, *takmak* i *yakmak* su u formi gerunda na -(y)ip, a svi glagoli su dovedeni u koordinativni odnos sa glagolom *zevk etmek*. Iz glagola *zevk etmek* se vidi da je riječ o trećem licu množine. S obzirom na to da se rečenica ne bi mogla lijepo izraziti na naš jezik ukoliko bi se za svaki gerund na -(y)ip upotrebljavao sastavni veznik *i*, upotrijebili smo interpukcijski znak zarez. On nam je na taj način pomogao da očuvamo rečeničnu cjelinu. Posljednji gerund na -(y)ip prije finitnog glagolskog oblika preveli našim sastavnim veznikom *i*: *evlerinde **yakup** zevk ederler* (prenose ih svojim kućama i zabavljaju se).

¹²⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129b.

5. 6. Izražavanje množine

Osmanski jezik kao amalgam triju jezika, turskog, arapskog i perzijskog, pravila i elemente tih triju jezika nastojao je držati odvojenim, odnosno primjenjivati ih samo na riječi iz pripadajućeg jezika. Kada kažemo pripadajući jezik, tada mislimo da su se pravila iz perzijskog jezika primjenjivala na perzijskim riječima, zatim pravila u arapskom jeziku na arapskim riječima, ali treba imati u vidu da ova konstatacija ne mora biti posve tačna. Tako je, primjerice, perzijski sufiks -istān odnosno -listān za tvorbu imenica sa značenjem mjesta u osmanskome jeziku mogao biti dodan samo na imenice porijeklom iz perzijskog jezika. No, kod Evlije taj je sufiks mogao biti dodan i na imenice iz turskog jezika: orman (šuma) - ormanistān (šumsko, šumovito područje), pa čak i na riječi iz drugih jezika koje je Evlija zapisivao na područjima kroz koja je prolazio, naprimjer: vrba - virbelistān (vrbik).¹²⁸

U tvorbi množine imenica u osmanskome jeziku bilo je dovoljno primijeniti jedan od načina tvorbe množine. Dakle, ukoliko bi se koristila arapska ili perzijska riječ u množini nije bilo potrebe upotrijebiti i sufiks za tvorbu množine u osmansko-turskom jeziku. U korpusu smo pronašli dva primjera u kojima je množina višestruko izražena. Sada ćemo navesti ta dva primjera imenica na kojima se vidi upotreba arapske i turske množine.

*Cümle yüz yetmiş aded mihrâbdır, ammâ yetmiş yedisi cum'a kılınır câmi-i vüzerâ ve vükela ve a'yân [u] kibâr ve hacıyân ve gâziyân cevâmi'leridir kim alâ kadri't-tâka esmâları tahrir olunur.*¹²⁹

Ukupno ima sto sedamdeset džamija s mihrabom, ali u sedamdeset i sedam se klanja džuma namaz i na njima se nalaze toliko lijepi natpisi da ostavljaju snažan utisak poput džamija ljubaznih vezira, državnih službenika, hadžija i gazija.

U ovom primjeru uočava se oblik *cevâmi'ler*. Riječ *cevâmi'u* potiče iz arapskog jezika od riječi džamiun što znači džamija i predstavlja njenu nepravilnu množinu koja dolazi na oblik fe'alilu. S obzirom na to da se radi o nepravilnoj množini na već spomenuti

¹²⁸ Andrić, *Polazište hrvatskog prijevoda Putopisa Evlije Čelebija*, str. 10.

¹²⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129a.

oblik, riječ *cevâmi*'u nema nunaciju, nego je kao riječ diptota.¹³⁰ Korijen ove riječi je trokonsonantni, tj. dž-m'-ajn u prijevodu sakupiti, sakupljati, prikupljati. Iz toga, izvedeno džamiun imala bi prvobitno značenje onaj koji okuplja, sakuplja ili prikuplja. Dakle, imenica *cevâmi* predstavlja razlomljeni plural u arapskom jeziku, odnosno to je nepravilni oblik množine.¹³¹ Na toj imenici *cevâmi*, koja već predstavlja oblik množine, nalazi se i sufiks *-ler* kojim se u izražava množina u turskom jeziku.

Primjer:

*Ve bu merkûm câmi'lerden mâ adâ kursum ile mestûr câmi'-i ma'murlar çokdur, ammâ niçe kerre ibâdet etdiğimiz ma'bedgâh-ı kadîm kurşumlu ve musanna' târihli cevâmi'ler bunlardır.*¹³²

A među ovim spomenutim *džamijama*, izuzev džamija prekrivenih olovom, mnogo je bespijekornih džamija, ali ovo su historijske *džamije*, stare bogomolje, prekrivene olovom i umjetno izgrađene, a u kojima klanjamo često.

U savremenom turskom jeziku možemo se susresti sa izvjesnim brojem imenica i supstantiviranih pridjeva arapskog i perzijskog porijekla koji se tretiraju kao *jednina* iako predstavljaju pluralne oblike.¹³³ U ovom primjeru Evlija Čelebija je upotrijebio množinu imenice arapskog porijekla *câmi*, a koja se koristi i u savremenom turskom jeziku u istom obliku. Na toj imenici se nalazi sufiks za izražavanje množine *-ler*. Međutim, u nastavku ove rečenice, kao i u prethodnom primjeru upotrebljava nepravilnu množinu imenice arapskog porijekla, odnosno *cevâmi*, te na nju dodaje sufiks *-ler* za izražavanje množine u

¹³⁰ Kao oznaku kategorije neodređenosti u arapskom jeziku imena (imenice, pridjevi, brojevi I dr.) u određenim slučajevima (padežima) dobijaju sufikse koji se svi završavaju na suglasnik *-n*. Po arapskom nazivu toga slova, tj. *nun*, taj nastavak se u arabistici naziva nunacija. Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1996, str. 52.

Imena nepotpune deklinacije (diptota) – takvu deklinaciju neko ime može imati kao vlastito ime, ili zbog svog neobičnog oblika. Nepotpunu deklinaciju, samo zbog svoga posebnog oblika, imaju imena ženskog roda s nastavcima (*-a'u*) i (*-a*), zatim nepravilne množine raznih oblika, koje se završavaju na sufikse (*-a'u*) i (*-a*), glavni brojevi na sufiks (*-atu*), kada su upotrijebljeni kao čisti brojevi i sl. Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1996, str. 268-269.

¹³¹ U arapskom jeziku množina može biti: pravilna i nepravilna. Pravilna množina se djeli na: pravilnu množinu ženskog roda i pravilnu množinu muškog roda. Teufik Muftić, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1996, str. 210-212.

¹³² Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129a.

¹³³ Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 66.

turskom jeziku. Možemo zaključiti da se u oba primjera *câmi'ler* i *cevâmi'ler* uočava arapska imenica u obliku množine (*câmi*, *cevâmi*), a na koju je Evlija dodao turski sufiks za tvorbu množine: *-ler*, čime je na istoj imenici tvorba množine dva puta ponovljena što danas nije u jezičkoj praksi.

5. 7. Upotreba pomoćnog glagola imek

Prema semantičkom kriteriju glagole dijelimo u tri skupine: glagole punog značenja, glagole nepotpunog značenja i pomoćne glagole. U našem jeziku funkciju pomoćnih glagola vrše glagol biti i htjeti, a u turskom jeziku tu funkciju vrše glagoli: *imek* (biti), te punoznačni glagoli *olmak* (biti) i *etmek* (činiti).¹³⁴ Budući da je supponentan, pomoćni glagol *imek* objedinjuje u sebi i mnoge oblike koji nisu u genetskoj vezi s njim. Svi oni imaju funkciju kopule, tj. povezuju subjekt i predikat imenske rečenice. Kopula *-dir* se može dodati:

1. na lične nastavke čime se označava rezultativnost i isticanje neke činjenice;
2. na imensku negaciju *değil*;
3. predikative *var* (ima) i *yok* (*nema*).¹³⁵

S obzirom na to da smo pri analizi koprusa nailazili na primjere upotrebe trećeg lica jednine i množine pomoćnog glagola imek (biti) u nastavku ćemo skrenuti pažnju na te primjere.

Primjer:

*Bu diyâr kavmine elsine-i nâsda Boşnak derler, ammâ **değillerdır**, zîrâ bosgak sağır kâf ile div keferesi **demekdir**, ammâ bu diyâr halkına Bosnevî desen hazz ederler.*¹³⁶

Narod se na ovom području u narodnom govoru zove Bošnjaci, ali *to nije* tako. Jer riječ bosgak napisana sa grafemom kef koji ima vrijednost glasa n ima značenje divovski nevjernik. Ali narod u ovome kraju više voli kada im se kaže Bosanci.

¹³⁴ Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 190.

¹³⁵ Ibid, str. 204.

¹³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 132a.

U ovom primjeru uočava se imenska negacija *değil* za treće lice množine i kopula -dir. Prema Lewisu, u savremenom turskom jeziku se ova kopula -dir u slučajevima u kojima se izražava modalno značenje, u neformalnom govoru, koristi za naglašavanje ili za izricanje pretpostavke.¹³⁷ Također, možemo uočiti i to da način pisanja ne odražava asimilaciju po zvučnosti (*demekdir*), te stoga ne možemo pouzdano znati da li je ona u govoru realizirana. U savremenom turskom jeziku ukoliko se osnova riječi završava na bezvučni konsonant potrebno je izvršiti asimilaciju po zvučnosti.¹³⁸

Primjer:

*Bu rûy-i arzda evvelâ Saray isimli (---) aded şehr-i Sarây **vardır.***¹³⁹

Prije svega, na ovoj zemlji *ima nesumnjivo* (---) gradova po imenu Saray.

Ovo je još jedan primjer u kojem smo uočili upotrebu kopule -dir. Riječ je o imenskoj rečenici u kojoj se kopula -dir nalazi na predikativu var.

Primjer:

*Bu şehir icre cümle yüzden mütecâviz çeşmesârlar **revândırlar** kim aslâ lüleleri **yokdur.**
Hemân selsebil-âsâ cereyan **etmededirler.***¹⁴⁰

U ovom gradu ima više od stotinu česama iz *kojih teče* zdrava voda i *zasigurno* niti jedna nema slavinu. Teku stalno kao Selsebil.

Pridjev *revan* je izveden iz glagola *raftan*, *rav* (ići), a također je primio kopulu -dir. Osim toga, na kopulu -dir nailazimo i kod predikativa *yok* i na glagolu *cereyan etmek*. Upotreba kopule -dir u osmansko-turskom jeziku bila je veoma česta.

¹³⁷ Geoffrey Lewis, *Turkish grammar*, University of Oxford, Oxford, 2000, str. 97.

¹³⁸ Čaušević, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, str. 192.

¹³⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 132a.

¹⁴⁰ Ibid, 129b.

Primjer:

*Âlüftegân-ı şehri Sarây zu'mlarınca altı yüz yetmiş aded hânedân hammâmları vardır derler, zîrâ her hânedede sobaları hammâm gibidir ve her a'yân [u] kibâr saraylarında elbette bir hammâm mukarrerdir.*¹⁴¹

Kažu da *ima* šest stotina i sedamdeset hamama u gospodskim kućama, skoro su u svakoj kući njihove peći *kao* hamami i u dvorima ljubaznih velikaša zasigurno *se nalaze* kupatila.

U ovom primjeru ponovo se susrećemo sa upotrebom kopule *-dir* na predikativu var. Također, ova kopula se može uočiti i na postpoziciji gibi i na glagolu arapskog porijekla *mukarrer*, koji dolazi u značenju: zasigurno, potvrđeno, objašnjeno, prikazano¹⁴².

Dosadašnji primjeri pokazatelji su veoma česte upotrebe kopule *-dir* u osmansko-turskom jeziku. Kopula *-dir* u osmansko-turskom jeziku nije mogla tako jednostavno izostati iz rečenice kao što to može u savremenom govornom turskom jeziku, pa tako i u pisanom u koji se unose elementi govornog jezika.

¹⁴¹ Evliya Çelebi, *Seyahatnamesi*, V ve VI Kitab, 129b.

¹⁴² Osmanlıca Türkçe Sözlük (Dostupno na: <https://www.luggat.com/>)(Pristupljeno: 03.05.2023.)

6. Zaključak

Djelo *Seyahatname (Putopis)* čuvenog osmanskog putnika Evlije Čelebije ima veliku važnost za mnoge oblasti nauka zbog širokog spektra podataka koji sadrži. Jedna od do sada dobro istraženih tema na ovome *Putopisu* je jezik kojim je napisan. Riječ je o osmansko-turskom jeziku iz 17. Stoljeća. Ta su istraživanja pokazala da Evlija Čelebija ponekad izlazi iz jezičkih obrasca tog perioda i koristi jezik koji odražava fonološke karakteristike turskog jezika tog vremena, što se ne može naći u književnim naročito, poetskim djelima koja su pisana visokim osmanskim jezikom. Jedan od najupečatljivijih aspekata djela *Putopis* nesumnjivo je jezik i stil.

Osmansko-turski jezik kao književni jezik imao je veoma bogat vokabular u kojem su u velikoj mjeri bile zastupljene riječi arapskog i perzijskog porijekla. Osim riječi osmansko-turski jezik preuzimao je i jezične obrasce iz tih jezika. Zbog toga smo i mi željeli u ovome radu pokazati neke karakteristike jezika u *Putopisu*. Na prvom smo mjestu ukazali na veliko prisustvo arpskih i perzijskih leksema u jeziku Evlije Čelebije, što i jeste karakteristika osmansko-turskog jezika. Primjeri teksta *Putopisa* koje smo u našem radu obradili pokazali su da su najbrojnije arapske i perzijske imenice, te potom pridjevi.

Osim leksike, u radu smo pokazali primjere perzijske sintagme koja je poznata kao izafetska konstrukcija ili genitivna veza. Također, smatrali smo da je važno osvrnuti se i na pridjevske sintagme kao jedan od najvažnijih elemenata perzijskog jezika koji je prešao u osmansko-turski jezik. U korpusu smo često nailazili na veoma zanimljivu upotrebu gerunda *-(y)ip* koja nije karakteristična za savremene tekstove na turskom jeziku, pa smo iz tog razloga smatrali da je to veoma važna gramatička jedinica na koju se trebamo osvrnuti. Pri analizi primjera uočili smo Evliji svojstvenu tvorbu množine imenica u osmansko-turskom jeziku. Iako je za tvorbu množine imenica bilo dovoljno primijeniti jedan od načina tvorbe množine, kod Evlije je množina mogla biti i višestruko izražena. Željeli smo to prikazati u ovom radu jer smatramo da je takvu upotrebu i danas teško protumačiti i u potpunosti shvatiti. Za pomoćni glagol imek najzanimljivije je reći da je on stalno prisutan u imenskoj rečenici za razliku od savremenog turskog jezika u kojem može izostati. Želimo napomenuti da smo radili na skromnom korpusu, te su zbog toga ponuđeni primjeri ilustrativni, a ne i reprezentativni.

Na kraju možemo kazati da se osmanski putopisac Evlija Čelebija pred nama pojavljuje kao majstor jezika koji, ne samo da se igrao jezikom, već je pripisivao nova značenja riječima, ponekad čak i stvarao nove riječi, te u konačnici derivirao i primjenjivao gramatička pravila njemu svojstvena. Mi nismo mogli ulaziti u analizu tih primjera, ali na ovaj način Evlijin jezik opisuju dobri poznavaoци njegovoga djela. U svom *Putopisu*, kao što smo mogli i vidjeti u korpusu, pokazao je karakteristike perioda u kojem je živio i djelovao, kao i karakteristike osmansko-turskog jezika što, između svega ostaloga, također predstavlja veliki značaj ovog djela.

7. Literatura

- Akalın, Şükrü Haluk, “+IA- Ekinin Çatı Ekleriyle Kullanılışı Konusundaki Görüşler ve Ekin Yabancı Kaynaklı Kelimelere Getirilişi Üzerine”, *Türk Gramerinin Sorunları I-II Toplantı Bildirileri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, 92-105 str.
- Akalın, Şükrü Haluk, *Seyahh -ı Alem Evliya Çelebi*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Akar, Metin, “Evliyâ Çelebi Seyâhat-Nâmesi’nde Adı Geçen Bosna ve Hersek Yaylalar”, *Aydın Türklük Bilgisi Dergisi*, 56, 2016, 1-22 str.
- Akkuş, Mehmet, Zülfikar, Güngör, Yılmaz, Ali, et al, *Osmanlı Türkçesi*, Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2018.
- Andrić, Marta, “Polazište hrvatskog prijevoda Putopisa Evlije Čelebija”, *Izvorni znanstveni članak* (2018), Filozofski fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2019, 1-23 str.
- Bahyan, Şakir, *Boşnakça-Türkçe Sözlük*, Türk Dili Kurumu, Ankara, 2015.
- Baskın, Sami, “17. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ve Bin Muhammed Salih”, *Studies of the Ottoman Domain*, Gaziosmanpaşa University, 2011, 31-42 str.
- Čaušević, Ekrem, *Ustroj, sintaksa i semantika infinitivnih glagolskih oblika u turskom jeziku*, Ibis grafika, Zagreb, 2018.
- Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1996.
- Čelebija, Evlija, *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Svjetlost, Sarajevo, 1967, Preveo, uvod i komentar napisao: Hazim Šabanović.
- Čelebija, Evlija, *Putopis: odlomci o jugoslovenskim zemljama*, IRO “Veselin Masleša”, Sarajevo, 1979.
- Danckoff, Robert, Tezcan, Nuran, *Evliya Çelebi'nin Nil Haritası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.
- Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, (Preveo Semih Tezcan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Dankoff, Robert, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Okuma Sözlüğü*, Türk Dilleri Araştırmaları, İstanbul 2008.

- Dankoff, Robert, *Seyyah-ı Alem Evliya Çelebi'nin Dünyaya Bakışı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, na turski jezik preveo: Müfit Günay.
- Demir, Kübra, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yer alan altın, inci ve zümrüt cevherlerinin bilim tarihi açısından incelemesi*, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, 2019.
- Đinđić, Slavoljub, Tanasković, Darko, Teodosijević, Mirjana, *Türkçe-Sırpça sözlük*, Atatürk kültür, dil ve tarih yüksek kurumu, Türk Dili Kurumu, Ankara, 1997.
- Duman, Musa, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Türkçe Açısından Önemi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Türk Dil Kurumu, 1995, Ankara, 153-178 str.
- Duman, Musa, "Evliya Çelebi Yalancı mıydı?", *Evliya Çelebi Konuşmaları/Yayılar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, 171-187 str.
- Eren, Meşkure, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Birinci Cildinin Kaynakları Üzerinde Bir Araştırma*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1960.
- Filan, Kerima, "Sintagme s koordiniranim bliskoznačnicama (semantičke i stilističke vrijednosti)", *O turskom jeziku u Bosni: Studija*, Sarajevo, Connectum, 2017, 191-234 str.
- Gülsevin, Gürer, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde iki dillilerin Türkçeleri üzerine", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Turkish Studies, Ankara, 2009, 99-110 str.
- Hirik, Erkan, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin grameri: fiil*, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2014.
- Iz, Fahir "Evliya Çelebi ve Seyahatnamesi", *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi Beşeri Bilimler*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1979, 61-69 str.
- Iz, Fahir, "Evliya Çelebi ve Seyahatnâmesi", *Araştırma Makaleleri*, Harvard University, 53, İstanbul, 1989, 710-733 str.
- Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail, *Gramatika bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica, 2004.
- Kahraman, Ali Seyit, *Evliya Çelebi ile Devr-i Alem*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Kahraman, Ali Seyit, "Evliyâ Çelebi'de Türkler ve Türk Dili", *Türkçenin Köşe Taşları*, TRT Akademi, Yunus Emre ve Türkçe, 254-269 str.

- Kanar, Mehmet, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, 2011.
- Kurşun, Zekeriya, *Seyyah-i Alem Evliya Çelebi: Evliya Çelebi'nin Şehirleri*, Bahçeşehir Üniversitesi Medeniyet Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2013.
- Lewis, Geoffrey, *Turkish grammar*, University of Oxford, Oxford, 2000.
- Muftić, Teufik, *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo, 1996.
- Şavk, Ülkü Çelik, *Sorularla Evliya Çelebi, İnsanlık Tarihine Yon veren 20 kişiden biri*, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Sikirić, Šaćir, *Gramatika perzijskog jezika*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1951.
- Tezcan, Nuran, “Seyahatname'nin Genel Yapısı Önemli Yazmaları ve Baskıları”: *Doğumunun 400. Yılında Evliya Çelebi*, ur. Nuran Tezcan-Semih Tezcan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2011a, 81-95 str.
- Tezcan, Nuran, “Seyahatname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, XXXVII, 2009, 16-19 str.

7.1. Korpus:

Çelebi Evliya, *Seyahatnamesi V ve VI Kitab*, 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu-Dizini, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat, İstanbul, 2007.

7.2. İnternet izvori:

<https://www.ismininanlaminedirx.com/evliya-isminin-anlami-nedir-5548/> (Pristupljeno 19.03.2023.)

<https://bosnae.info/index.php/melek-ahmet-pasa-bosanski-namjesnik-cijem-se-zivotu-divio-evlija-celebija-2> (Pristupljeno: 19.03.2023.)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/evliya-celebi> (Pristupljeno 19.03.2023.)

<https://comdeg.eu/compendium/artikel/richard-franz-kreutel-richard-franz-kreutel/> (Pristupljeno 28.03.2023.)

<https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanli-turkcesi> (Pristupljeno: 16.04.2023.)

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/kur%C5%9Fun> (Pristupljeno: 22.04.2023.)

<https://www.luggat.com/> Osmanlıca Türkçe Sözlük (Pristupljeno: 03.05.2023.)

<https://evliyacelebi.fsm.edu.tr/haber/Evli2022-02-17-13-54-51pm> (Pristupljeno: 03.06.2023.)

https://referenceworks.brillonline.com/entries/encyclopaedia-of-islam-3/ahmed-pasa-melek-COM_26315 (Pristupljeno 12.06.2023.)

<https://ljubusaci.com/2013/09/12/evlija-celebi-nije-bio-u-ljubuskom/> (Pristupljeno: 13.06.2023.)

<https://akos.ba/evlija-celebija-o-bosnjacima-i-dio/> (Pristupljeno: 13.06.2023.)

<https://hr.celeb-true.com/selim-sultan-ottoman-empire-from-until-death-in> (Pristupljeno 13.06.2023.)

<https://www.britannica.com/biography/Ahmed-I> (Pristupljeno 13.06.2023)

<https://intelektualno.com/hazim-sabanovic-je-radni-vijek-posvetio-izucavanju-osmanske-historije/> (Pristupljeno: 24.06.2023.)

<https://www.luggat.com/bi/1/1> (Pristupljeno: 01.07.2023.)

<https://www.luggat.com/> Lügat Osmanlıca Türkçe Sözlük